ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

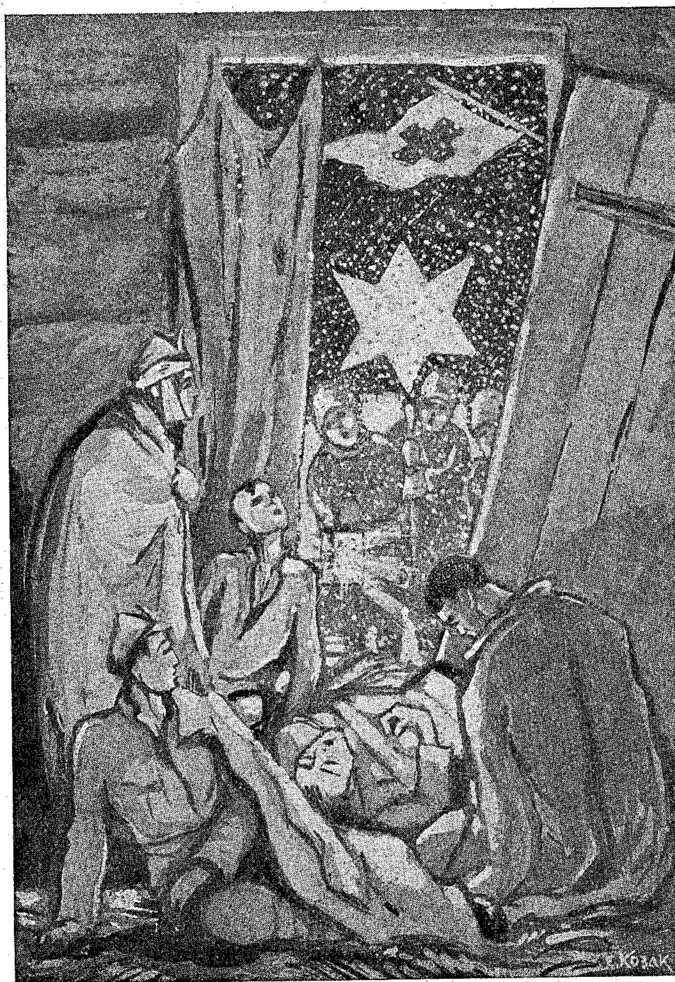
1930

I

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 1. * СІЧЕНЬ * 1930

Різдво У.Г.А. 1919/20 р. на Великій Україні

(Мал. Е. Козак).

Wyciąg z protokołu wspólnego z dnia 17. XII. 1929 r. Sąd okręgowy we Lwowie Wydział karny XX V. w sprawie Pr. 472/29 na posiedzeniu niejawnem w dniu 18 grudnia 1929 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora okręgowego postanawia: a) zatwierdzić po myśli przepisu z art. 76 rozp. P. R. P z dnia 10 maja 1927 r. Dz. U. Rz. P, Nr. 70 45 poz. 398 dokonane dnia 14 grudnia 1929 r. przez Starostwo Grodzkie we Lwowie zajęcie druku pt: »Litopys Czerwonoji Kałyny« Nr. 3 z hrudnia 1929 r. z powodu artykułu pt: »Z dniw triwohy na Pokuttju« ustęp 1) „Donesenja pro worożyj nastrij selan-polakiw« w całości 2) »Zwity rozwidczykiw« w całości 3) »Pryhotowłennja do powstannja«, 4) »Polski bojiwki« w całości, 5) »Rumuński wijska« w całości zawierających znamiona zbrodni z § 65, a) uk. i występku z §§ 302 i 305 uk. b) zakazać po myśli przepisu z art. 72i cytowanego rozporządzenia rozpowszechniania powyższego czasopisma.

Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz by orzeczenie niniejcze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie pod rygorem następstw przewidzianych w art. 60 tegoż rozporządzenia.

Przewodniczący: *J. Antoniewicz wr.*

Protokulant: *Z. Kulczycki wr.*

Za zgodność

Müller

Starszy sekretarz

Б. Л.

Різдвяний спомин.

*Кривенькому й Крогульцеви
на коляду.*

*Подільський околіт, соломяні вязки,
Котрими Настя у печі палила,
Пісні чумацькі і тоті казки,
Що їх мені Яницька говорила,
І свічку лоєву на круглому столі,
Ялинку і дідух, я бачу, мов у сні.*

*На гилячках зелених „офірки“,
Почеплені тремтячою рукою
Дяка Іллі, палають, як зірки,
Вповиті димом сизим, як імлою —
І ясно, так ясно, що ніде
Мені яснійше в світі не буде!*

*Округлий стіл, білесенький обрус,
Пахучим сіном в хаті піл накрився,
Як у стаєнці, у котрій Ісус
Перед літами з Діви воплотився, —
Борщ, риба, кутя і розмови щирі...
Чи ти бував коли на кращім пирі?*

*Нараз ворота: „скрип!“... Бренять дзвінки,
Хрустить мороз на стежці під ногами,
В вікні „звізда“... Ах, це колядники
Прийшли до нас з прастарими піснями,
І ніби гомін проминулих днів
Лунає цей найкращий в світі спів.*

*В нім чується степу широкий дух,
Слова буйні, окрилені мечами,
В нім чується якийсь нестримний рух,
Захоплення життям аж до безтями,
І плеск весел, шовкових шум вітрил,
І львиний рев і помах дужих крил.*

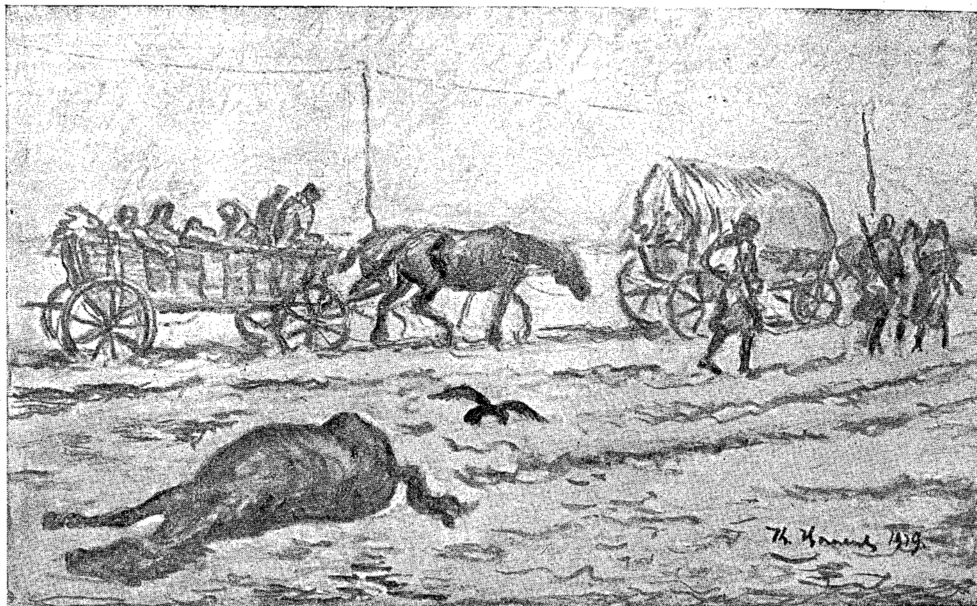
*На бік журбо! Щезай язво турбот!
Пливуть Дніпром золотокуті човни,
Байдуже їм Хозар, чи Грек, чи Ґот,
Лицарського завзяття серце повне!
Пливуть співаючи і слів стрілки
Влучають в душі кволі... колядки...*

*Погасли офірки. Остання коляда
Прогомоніла. Темно, тихо стало.
Літа пливуть нестримно, як вода,
І чи богато їх нам ще остало?...
А всеж таки я крізь простір і час
Згадки! На Святий Вечір кличу вас.*

Л. Л.

В чотирокутнику смерти

(Передріздвяні спомини з 1919 р.)

Зима 1919/1920 р. У. Г. А. на Великій Україні. — Мал. І. Іванець.

Містечко Браїлів на Поділлю таке, як то бувають старі українські містечка десь на малюнках або штихах — з підсінями, заїздами, з дахами мохом порослими від старости й повигинаними ніби китайська пагода. Тільки денеде біліють під зеленкуватою бляхою вже новітні дімки, що так дуже разять око розбиваючи цей задумчивий настрій та від яких віє якимсь дивним, непривітним холодом. В середині містечка базар. Як звичайно — з будками, піддашами, столичками та бублейницями, що куняють, гріючись зимою над глечиками.

В такім українськім старім містечку начеби від віків нічого не змінилося. Люди жиють своїм життям як і давно колись. А навіть і ця хуртовина 1919 та 1920 рр., з усіма страхіттями домашньої війни, це так як витягнена і отрясена з пороху стара картина, що тільки відновилась. Все те вже діялося колись і колись вже було.

Тут і повстанці з Шепелем, і пошести, і большевицькі напади — скрізь чигають страхіття, виринають ніби марева давні постаті, давні події з минулого, з часів »руїни«. Бо чи ще треба більшої руїни як ославлений чотирокутник смерти з 1919—1920 рр?..

На початку зими 1919 р. прийшла до Браїлова 1-ша Бригада УСС. Не прийшла, а краще сказати, приволіклася, бо в дійсности не було вже кому машерувати; стрільці, як тіни, ледви плентались за возами, а на возах їхало безліч хорих, навантажених, як селедці.

Все це злягло в Браїлові по жидівських домах, по заїздах, підсінях і де лиш попало.

А пошесть лютувала і не перебирала. Похорілися і в команді бригади, хоріли й команданти курінів, сотень, чет та батерій; старші, молодші, без розбору — старшини і звичайні стрільці. Браїлівський цвинтар заповнився небаром новими могилками, новими гостями — Галичанами. Вже й рук не ставало копати гроби. Померших ледви запорпувано в замерзлу землю, а бувало й таке, що пси розтягали поза цвинтар обгризені руки та ноги...

Жахливі були це часи. Але привикалося і до цього. Кожний махнув уже на все рукою, бо на війні привикається до всяких страхіть тим більше і до смерти. Тільки що ця смерть, така невояцька і безпощадна, нависла гнітучою зморою над всіма та ще з тим заєдним вичікуванням на неї, з тою психічною перевтомою і безнадійністю положення. Таке вичікування остаточної черги, це те саме що засудженому по відчитанні присуду, дожидання через останню годину на шибеницю, або на розстріл.

А ці години тревали в Браїлові довго. Бо тягнулись цілими днями й тижнями та доводили нерви до краю. Коли було дивитися, що діється довкола — як гинуть найблищі знайомі, найщиріші приятелі і що на це нема ніякого рятунку, — коли було подумати, що завтра, чи нині станеться те саме з іншими, а вкінці і з тобою, то дур голови імався, досада брала на весь цей »цивілізований« світ, на всю оту »демократичну« і »високо гуманну« Европу, що так »ущасливила« народи.

Та діялися ще жахливіші речі на світі, хочби і ці з »чрезвичайками«, а проте Европа надто не зворушувалася; навпаки всесильні дипльомати з большевиками за одним столом радили й пирували.

Таке вже в світі право, що слово не за тим, по чиїм боці правда, а за тим, хто має силу, або гроші, байдуже, звідкиб вони не були.

Я кватерував тоді з нерозлучним своїм кватирантом з часів війни Романом К. Ми жили в жидівськім домику в середмістю, занимаючи невеличку кімнатку на кінці будинку, старого й низького, що нагадував давню коршму.

Наша кімнатка маленька й затишна була для нас своїм окремим світом, що здавалося, ховався від усіх тих важких думок, страхіть та переживань.

Вечерами тов. К. сідав за стіл і снував думи. Писав тоді поеми про недолю скитальщини та »Оду до братів Словян«, яка надихана була не лише жалем, але й жадобою пімсти. Ода ця робила на всіх велике враження і ходила опісля в численних відписах поміж стрілецтвом.

Господинею нашої хати була жидівка, що довгі місяці пролежала в ліжку скатована в часі погромів. Вона мала дві доньки, що могли бути правдивим зразком посвяти й любови до матері. Цілими ночами вони не спали, доглядаючи хору, а кожний найменший порух її виявляв на їхніх обличчах дивну трівогу й жах.

Ці добрі доньки так піклувались недужою, що вона прийшла небаром до себе, хоча ніодин лікар не давав

спершу надії: вся була побита й поранена, навіть ребра мала поломані.

Браїлів містечко наскрізь жидівське і до українства відносилися там, з відомих причин, не дуже то прихильно. Та Галичан всі любили. Мало цього — браїлівські Жиди почували просто жах на згадку, що Галичани моглиб кудись відійти.

І не була це окрема любов, лиш привичка, а може віра, що поки є Галичани, поти спокою; хоч ніде правди діти, сили тодішної Бригади УСС. були вже ніякі; залишилася ще тільки грізна назва...

І на нашій стоянці відносилися до нас домашні з нерозгаданою якоюсь пошаною та любовю.

Вони привикли були боліти кожним нашим новим горем, кожним нашим новим нещастям, що так сипалося тоді нам на голови.

Бувало як хтось із нас кватирантів застогне, або закашляє у своїй кімнаті, то хора мати посилає зараз котрусь із доньок, що весь час сиділа коло неї, аби пішла та зазирнула, чи не захорів вже котрий на тиф.

Звичайно ми не могли бути тоді ні веселі ні вдоволені.

Мій товариш ще якось почував себе сильніше і краще, опановував нерви. Він був спокійний, писав, або грав на ґітарі. Я заєдно журився тим, що діялось довкола, ходив мовчки по кімнаті, вистукуючи одноманітними кроками. Якийсь дивний жаль за всім, що пропало, якась безнадійність лягала тоді на душу. А тут ще все ці самі зголошення: »той а той помер, стільки а стільки згинуло в ночі коней, нема вівса, нема сіна, коні жолуби їдять, нема їх кому напоїти, нема кого на стійку поставити«...

— Чого ти ходиш як мумія, чого думаєш!... — посварював на мене мій приятель. — Нічого не видумаєш, плюнь і тільки!..

В часі таких настроїв у кімнату входила зараз котрась з жидівочок, щоб нас розважити.

Розказуючи про давні кращі часи, брала звичайно ґітару до рук і починала співати. Знала багато українських пісень та романсів, яких у нас не співають. По співі заводилась балачка на літературні теми, і обовязково суперечка про висшість російської культури. Мій товариш своїм способом кепкував собі з російських »бутербродів«, »вакзалів« та »нахалів« і старався переконати колишню ґімназистку, що Українці мають куди вищу, бо вікову й своєрідну культуру, що українська народня творчість не має собі рівної та що ґеніяльність Шевченка полягає в тому, що другого такого не було й не буде на світі.

На допомогу сестрі приходила зараз-же друга — старша сестричка і вже на порозі перебивала балачку силкуючись навести нові арґументи. Та і їй не вдавалося, а мій товариш відносив остаточно нову побіду над цими двома »жрекинями« російської культури, які вкінці погоджувались з українством, але обовязково з вимівкою: »Так, ви Галичани то Українці, а наші, то ні...«

В кімнатці, де ми жили, були на біло мазані стіни. По тих стінах мій товариш записував собі всякі рими та віршовані думки, а я з нудьги рисував часом карикатури. Вже десь рік по нашім виїзді з Браїлова, як ми вже були в Галичині, повернув з Великої України один знайомий, який втікаючи від большевиків випадково попав на цю саму кватиру. Він розказував, як йому показували ті записки наші на стінах і як їх там зберігали для »історії«. Ті місця були позаклеювані папірцями, а зверху позабілювані вапном, щоб не добачило непрошене око. Цього втікача дуже щиро гостили та крадьком передержали, а про Галичан згадували з великим пієтизмом в цілому Браїлові.

Рік 1919/20. У. Г. А. відходить на Одесу. — Мал. І. Іванця.

В часі постою Бригади УСС. в Браїлові шалів такий страшний тиф, що здорових майже не було. Не було кому командувати бригадою, ні іншими частинами, а по старшинах, які перше сходились до спільної столівки на обіди та вечері, і слід застиг. Коли одного разу зайшов я туди, щоби з кимось побачитись — пусткою віяло від порожніх столів та крісел. Сиділо лиш кількох наймолодших підхорунжих, які в тих часах одинокі піддержували ще настрої та дійсно не тратили гумору ні фасону.

Вони проходжувались під вечір по браїлівським »корзі« залицяючись до браїлівських жидівочок, які звичайно уладжували в їх честь всякі вечірки та сходини по домах. Хто пригадує собі ці часи і це браїлівське »корзо«, по якому отарами блукали свині, риючись у болоті, і цей »швунґ« наших підхорунжих, мусить сердечно засміятись.

Підхорунжі видавали тоді і свою »стінну ґазету«. Це були сатиричні летючки наклеювані на телеграфічних стовпах та парканах, в яких дотепним способом подавано всякі новинки та відомости здебільша повидумувані. Діставалося в цих підхорунжівських бюлетинах найбільше Антанті та нашим легковірним політикам. В цій сатирі відчувалося і досаду і цей »передсмертний« але здоровий гумор. Були там і новинки з браїлівського »корза« та особисті вісти.

Браїлівська публика залюбки вистоювала під стовпами та парканами, страшенно цікавилась тою »стінною ґазетою« та тим способом вчилася по українськи читати. Була це непримушена українізація, зокрема для жидівочок, які нетерпляче очікували кожночасної появи цього »орґану підхорунжих«.

(Далі буде).

Між Білою Церквою і Мотовилівкою

Написав *А. Кревуб*

Сьогодня факт, що Скоропадський від самого початку свого гетьманування стремів до відбудови Великої Росії, не є ніякою таємницею. Покласти Україну першу на жертвеннику ідеї обєднання цих країв, що завдяки революції відірвались від Росії, відіграти ролю другого Хмельницького, котрий 1654 р. привів малоросійських козаків — як каже в своїх спогадах задушевний друг Скоропадського, ярий російський монархіст »герцоґ Лейхтенберґскій« — під берло царів, було весь час його задушевною мрією*). Шляхом повільної розбудови до всеросійського Піємонту, а далі федерації, мала Україна станути знову складовою частиною імперії, знову влитися і на віки вже потонути в російському багні.

Правдиві цили гетьмана і його уряду звичайно ховалися за самостійницьку фразеольоґію, але конкретні акти цих обох чинників були надто проглядні, щоб в українській суспільности не розбудити недовіря, чуйности і певної протиакції. В початках гетьманщини ця протиакція носила оборонний характер. Наступ поведений обєднаним фронтом російської реакції в парі з ріжними відмінами »революційної демократії« не тільки проти державно-політичних здобутків української нації, але і проти цілого українства як такого, примусило і українські політичні партії шукати між собою зближення і порозуміння.

Завдяки становищу гетьмана і німецьких воєнних кругів, зорієнтованих, як відомо, також на відбудову єдиної неподільної Росії, наступ російських елементів на українство ставав чимраз більше нагальним. Де далі воно опинилося в такому становищі, в котрому не ходило вже і про державність, про цю чи іншу політичну її форму, а просто про буття чи небуття української нації як такої.

Поставити таму руйнуючому і роздавляючому все, що носило якінебудь признаки українськости, розгонові обєднаного російського фронту, ратувати принайменше культурні цінности від загибелі, це стало кличем, під яким пішла консолідація живих сил нації. Бажання дати відпір московському натискові спомаганому гетьманом і київською Оберкомандою не залишилось бажанням тільки, а знайшло свій вислів в організації українського національного фронту під фірмою »Українського Національного Союзу«.

Не бажання насильного повалення існуючого державного ладу, не бажання нагальної зміни соціяльних відносин стало базою для утворення українського національного фронту, а просто необхідність дати відпір московському наступові був тим катеґоричним імперативом, що змусив українську суспільність зглядно її партії обєднатися. І дійсно »Український Національний Союз« »був явищем — як писав (в »Новій Раді«) перший його голова А. Ніковський — найбільшого почуття національної самооборони«. Вирівнуючись паралельно до гетьмансько-російського фронту, українські політичні партії хоч, і виставляли програму, в якій говорилося, що метою У. Н. С. є утворення міцної самостійної Української Держави і боротьба за законну владу відповідальну перед парляментом, що мало означати заповідь боротьби з гетьманщиною, в дійсности думали інакше. Реальна програма У. Н. С. не була ні революційною ні безкомпромісовою, навпаки вона свобідно вміщалася в рямки порозуміння і співпраці з гетьманщиною під скромною умовою, що вона стане принайменше на захист української культури. Програма накінець була в дійсности подумана як мементо для гетьманського уряду, тактикуж УНС в реальній його праці визначала програма мінімум, програма — як її характеризує Христюк — »малих діл«, що з гетьманщиною мирилася як з фактом*).

Але гетьманщина задивлена у райдужну ідею відбудови Великої Росії, в якій Україні належало »заняти перше місце«, відкинула тиху, подану чорним ходом оферту на співпрацю з боку представників української суспільности і не оглядаючись на ніщо, чи пак оглядаючись на інтенції київської Оберкоманди — поплила на зустріч своїй загибелі. УНС переконавшись, що його заходи знайти якесь порозуміння противна сторона збуває нічим, що »буржуазію ніякими переговорами ні конференціями — як каже Винниченко, другий його (УНС) голова від 18. вересня — не можна примусити здати хоч крихітку влади«**), мусів шукати якогось виходу зі створеного положення.

Неґативне відношення гетьманщини щодо порозуміння з українськими національними кругами, зміцнений наступ російських, зарівно як реакційно — чорносотенних так і демократичних елементів, як також політика німецьких військових кругів, що двом першим чинникам служила за охоронний вал, а до певної міри і за рушійну силу їхньої акції — визначили дальшу тактику УНС.

Відсунутий своїми спробами порозуміння з гетьманщиною і бажанням ратувати українство перед розгромом зі своїх принципіяльних позицій, УНС згодом опинився на »лінії смерти«. Перейти поза неї було рівнозначне з цілковитою резиґнацією з боротьби хотяйби в наймягчих, найльояльніших формах, рівнозначне з національним самозапереченням, а оставатися перед нею супроти відкинення гетьманщиною оферти на порозуміння і співпрацю являлося абсурдом.

Наявні приготування гетьманського уряду до ліквідації української державности, розперезаність і поглиблення терору у відношенню до українства зі сторони московських неділимців, а вкінці натиск низів, в яких накопичилася велика сила невдоволення до гетьмансько-московсько-німецького режиму — все те змусило УНС знову вернути до своєї програми максімум, заняти знову свої національно-політично безкомпромісові а тактично боєві позиції.

Рішення Скоропадського ущасливити »Малоросію« обіймами »матушки«-Росії зірвало і цей вузенький місток, що звязував ще ці два осередки, два політичні табори між собою. Що гетьмана нічо не зуміє завернути з його шляху, що він не зречеться відіграти до кінця своєї вимріяної ролі »другого Хмель-

*) Герцогъ Г. Н. Лейхтенберґскій: Воспоминанія объ «Украинѣ« 1917—1918. Стор. 32.

*) П. Христюк: Замітки і матеріяли до історії української революції 1917—1920 рр. Том III. Стор. 90.

**) В. Винниченко: Відродження нації. Том II. Стор. 87.

ницького«, але не цього Хмельницького, що відновив українську державу, а того, що завів Україну під високу руку російських царів — було ясним. Колиж УНС хотів дальше репрезентувати волю української нації, бути носієм її змагання за всяку ціну вдержати державну самостійність, то річ ясна, його політика дипльоматичними засобами мусіла скінчитися...

»Війна — говорить великий німецький воєнний теоретик Клявзевіц — є продовженням політики тільки іншими середниками, є актом насилля з метою змусити свойого противника сповнити свою волю«. І звичайно, що в цій хвилині, коли Скоропадський ставав на службу единої »неділимої« Росії, в хвилині, коли ліквідував державну самостійність України і зводив її знову до стану провінції майбутньої російської імперії[1]), продовжати свою політику міг УНС тільки »іншими середниками«.

Змусити противника, то є гетьмансько-російський бльок сповнити його волю, оставити Україну в супокою і зрезиґнуватм зі своїх федеральних затій, цього ніяка дипльоматія не була в силі. Посередньої дороги для УНС, коли він сам не хотів зрезиґнувати зі своєї ролі, коли він не бажав уступати зі своєї позиції, не було. Він мусів відкликатися до насилля, до останнього арґументу політики, яким є — війна.

Одначе УНС зглядно його, наділений всіми повновластями в ніч з 13 на 14 листопада орган, що назвався Директорією, мав не тільки неґативні ціли, йому ходило не тільки про само повалення гетьманської влади, а з тим і російського засилля, він мав і позитивні ціли. Їх зясовує інспіратор і головний орґанізатор війни-повстання проти гетьмансько-російської спілки Винниченко.

»Директорія — каже Винниченко — розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел і відновлення Української Народньої Республики, повернення всіх демократичних свобод, знищення старостів і відновлення демократичних місцевих як міських так і земських самоврядувань. В соціяльній сфері: земля селянам, восьмигодинний робочий день, охорона професійних інтересів працюючих, словом, усе це, що разураз стояло в програмі всіх українських урядів[2])«.

Подібно заявляє Микита Шаповал, друга людина, яка поклала найбільше праці біля орґанізації повстання. »Ночуючи разом з Винниченком[3]) — пише він — нераз ночами обговорювали всі деталі затіяної нами справи, як з погляду політично-програмового і тактичного, так і орґанізаційно-технічного. Ми прийшли до думки, що гаслами повстання мусить бути: повалення гетьманщини і відновлення УНР., усунення Німців з України, скликання українських Установчих Зборів«[4]). Коротко говорячи, Директорія скинувши гетьмана і звільнивши Україну від російсько-німецької опіки постановила захопити владу в свої руки і відновити Українську Народню Республику.

Річ очевидна, що Директорія мусіла числитися зі всіми можливостями. Вона мусіла бути приготованою і на це, що вірні гетьманові війська разом з Німцями здавлять всякий ворожий гетьмансько-російській спілці, а до певної міри і Німцям — рух. Вона мусіла числитися з цим, що в останній хвилі всі її сподівання на народні маси заведуть і вона з Окремим Загоном Січових Стрільців (О.З.С.С.) з Білої Церкви, що мали, як відомо, стануть ядром повстання, останеться сама.

Тому зовсім не диво, що на одному засіданню, на якому розбиралося питання боротьби з гетьманом Скоропадським і його російськими спільниками, ес-ефи (українські соціялісти-федералісти, у. с. ф.) назвали її »небезпечною авантурою«, яка безумовно не вдасться й яка принесе незвичайну шкоду всій українській справі«. Арґументи М. Шаповалова, що УНС може числити на 40—50 тисяч певного війська їх не переконали.

»Тоді я — каже Винниченко — вніс »поправку« й сказав, що певного війська в нас може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півтори тисячі. Але річ не у війську, не в фізичних силах. Річ навіть не в тому, чи вдасться чи не вдасться нам наша справа. Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розібють, розженуть, розторощать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реґабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політика Центр. Ради, Німці і гетьманщина так запаскудили її, так спровокували і огидили, що маси без ворожости не можуть чути слова Україна[1])«.

Як задивлявся на майбутнє повстання Гол. Отаман Петлюра, цей найбільший український оптиміст, якого безграничний оптимізм став його траґедією? »Я знаю, ми йдемо на певну загладу — мав він сказати перед виступом СС, — алеж ми мусимо зробити це для самої історії. А знаєте, в мене дуже погідно на душі, я чомусь то вірю в нашу перемогу«[2]). Інша версія передає, що Петлюра дивився на повстання, як на цілковито програну справу. На заміт одного зі старшин СС., що повстання не має ніяких виглядів, мав Гол. Отаман сказати: »Я знаю, що ми йдемо всі на загибіль. Однак ми мусимо це зробити. Ми мусимо пожертвувати собою. Ми нашою кровю запротестуємо в очах світа, і це буде доказом, що Україна не годиться і ніколи не згодиться на федерацію з Москвою. Це має бути крик одчаю народу, котрий насильно женуть в обійми ненависної Москви і доказ його любови до рідного краю«[3]).

Та хоча члени Директорії, а принайменше Винниченко і Петлюра, числилися з невдачею повстання, хоча були приготовані і на найгірше, то всетаки віра в кінцевий успіх своєї справи була в них сильнішою над ріжного рода сумнівами і непевностями. Ні Винниченко ні тимбільше Петлюра (коли взяти під увагу першу версію) не були в дійсности такими песимістами, щоб вірити в цілковиту безвиглядність боротьби з гетьманом Скоропадським. Їх песимістичні настрої були, психольоґічно беручи, не дефетизмом, не резиґнацією, не погодженням з думкою, що піднята нами війна має бути тільки протестом, історичною демонстрацією, на якій мало все закінчитися, а духовим, так сказатиб, приготуванням до продовження боротьби в гірших умовинах.

---

[1]) Річ зовсім певна, що колиб Колчакові і Денікінові було удалося скинути большевиків, Росія булаб знова станула монархією. Державний устрій бувби подиктував цей, хто мав силу.

[2]) Винниченко: тамже — III/152.

[3]) За Винниченком і Шаповалом під той час слідила гетьманська поліція і вони ховались разом на одній конспіративній кватирі.

[4]) М. Шаповал: Велика революція і українська визвольна програма. Стор. 122.

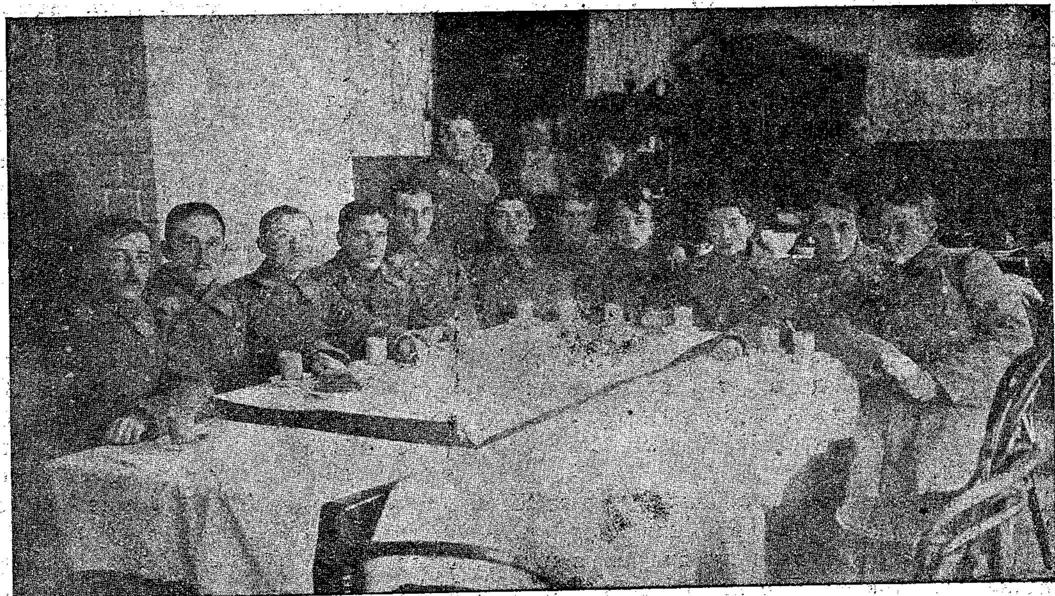
[1]) Винниченко: тамже II. 94—95. — Відомо, що гетьманські »карательні отряди«, куди зібрались були найгірші російські чорносотенно-погромницькі елементи, катуючи і бючи українських селян нагайками, приговорювали: Не ми тебе бємо, а твоя українська влада, нашою рукою бє тебе Україна«.

[2]) Р. Давний: Про Січових Стрільців. Відень 1921. Стор. 43.

[3]) К(ирило) К(ушнірук): Мої спогади про перші дні повстання. »Стрілецька Думка« ч. 6. з дня 6 падолиста 1919.

І що не тільки про саму історичну демонстрацію ходило Директорії, що мала чи могла закінчитись загибіллю її самої і загибіллю СС., видно з рішення піднімати повстання не в Києві, а на провінції. На київських вулицях справді була змога голосно запротестувати проти федерації і з честю загинути, але це справі визволення України булоб помогло менше, як боротьба от хочаби в формі малої війни (партизантки) на зразок селянських повстань літом 1918.

»Нам треба було встигнути, поки нас не зліквідовано — каже Кедровський, — тодішний начальник II-гої Управи Головного Штабу Республиканської Армії — запалити іскру повстання, що привелаб до вибуху на всіх просторах України. Лише тоді, навіть програвши тут в Білій Церкві, рештки нас, що вирвалисяб з гетьмансько-московських кліщів, змоглиб з інших осередків України провадити повстанську боротьбу«[1]).

Частина Залізної Бриґади або Охоронної Сотні проф. Грушівського за Центральної Ради

В дійсности так само думали і провідники повстання. В найгіршому випадку будуть розгромлені СС., але іскра кинена ними в маси, числили, інша річ чи справедливо чи ні, організатори війни з гетьманщиною, не погасне, а запалить вибуховий матеріял призбираної ненависти до гетьмансько - московсько - німецького режиму і розятрить його до всеукраїнської пожежі. На таку евентуальність мусіли приготовитись всі; поверховний песимізм в цьому випадку мав на цілі гартувати так сказатиб душу і зробити її відпорною на евентуальний удар судьби. Це була спроба забезпечитись перед розчаруванням і дійсною резиґнацією, якої треба було надіятись тоді, колиб провідники повстання робили собі великі надії, а вони вже на самім початку провалились. »Сподіватися найгіршого, щоб вийшло найкраще — от це містична форма, яка лежала в основі формального песимізму Винниченка. В Петлюри-ж не було і цього. Висловлюючи конвенціональні допасовані до ваги хвилі фрази про безвиглядність боротьби з гетьманом, він рівночасно давав волю своїм безмежно оптимістичним почуванням виключаючим зневіру.

Піднімаючи боротьбу з гетьманом, російськими недідимцями і Німцями, провідники повстання, мимо допускання всіх можливостей, всежтаки в душі вірили в успіх своєї справи. Не з метою історичної демонстрації, не з метою тільки протесту підносили вони прапор війни, а з конкретними, як ми бачили, бажаннями: захопити владу в свої руки і відновити знищену гетьманщиною Українську Народню Республику.

Тут доходимо до цього питання, на яке має відповісти отта статейка, а саме: як УНС зглядно Директорія зорґанізувала цей акт насилля, який мав примусити противника до сповнення її волі, в який спосіб словом задумала вона перебрати на Україні владу в свої руки. Конкретно отже ходить про стратеґічний плян Директорії і про це, як його переведено в життя.

Звичайна річ, що сама Директорія занята передовсім політичними справами не могла кермувати повстанням в чисто военному змислі. Для цього створився фаховий орґан то є Оперативний Штаб, на чолі котрого поставлено ґен. Осецького. Коли створився Оперативний Штаб, напевно не відомо. »У вересні 1918 р. я — каже М. Шаповал, тоді голова комісії »міжнародніх зносин« при УНС — змовився з Андрієм Макаренком, ґен. Осецьким, полковниками Павленком і Хилобоченком працювати в напрямі підготовки повстання. Цей плян заздалеґідь був вирішений трома членами Центрального Комітету соціялістів-революціонерів (Григоріїв, Лизанівський і я)«. У вересні значиться формального Оперативного Штабу ще не було, а була ґрупа людей підготовляюча повстання у военному напрямі. Ця ґрупа працювала так сказатиб колективно не розділяючи ні своїх функцій ні не розграничуючи своїх компетенцій. М. Шаповал прим., як голова комісії міжнародніх зносин, не тільки держав звязок з командірами поодиноких військових, ворожих гетьманові частин, але і сам видавав їм накази чисто військової натури.

Оперативний Штаб, в дійсному значінню цього слова, сформовано, здається, щойно в останніх днях жовтня, то є тоді, коли повстання було вже остаточно рішеною справою. Про склад Оперативного Штабу в тих днях сказати богато не дасться, відомо тільки, що дня 30-го жовтня УНС поставив СС.-ам пропозицію вислати туди т. є до Оперативного Штабу двох своїх представників. Стрілецька Рада тогож самого дня розглянула цю пропозицію і згодилась на неї. Після того від ОЗСС. як його делеґати увійшли в склад Оперативного Штабу військовий старшина (підполковник) А. Мельник і сот. Ф. Черник[1]). Пізніше дещо, в Білій Церкві вже, його склад такий: нач. штабу — ґен.

[1]) В. Кедровський: 1918 Рік, »Свобода« (америк.) ч. 153 з дня 2. липня 1929.

[1]) М. Шаповал: тамже, Стор. 121.

Осецький, нач. І-ої Управи (оперативної) — полк. Василь Тютюник, ІІ-гої Управи — полк. Вол. Кедровський. Командуючим на фронті призначено полк. Коновальця[1]).

Перейдім тепер до стратеґічного пляну підготовляючоїся війни проти гетьмащини. В цьому місці не від речі буде сказати дещо про те, що таке стратеґія, а рівночасно, що таке тактика. На ці два засадничі у воєнній штуці поняття одної загально принятої дефініції не має; кожний військовий теоретик очеркує їх по свойому.

І так Клявзевіц прим. називає стратеґією науку про примінення боїв для цілий війни, а тактикою науку примінення боєвих сил в бою. Після погляду французького військового теоретика Жоміні (Jomini) стратеґія є штукою проводу арміями на театрі операцій, тактика штукою проводу частинами на полі бою. Найкраще обяснення цих двох понять, по думці відомого німецького воєнного письменника Балька[2]) дає проф. Дельбрік (історик воєн і воєнної штуки). »Стратеґія — по думці проф. Дельбріка — є наукою про примінення воєнних засобів для осягнення цілий війни, тактика штукою провадження частин до бою і проводу ними в бою«.

Слід зазначити, що між стратеґією і тактикою в богатьох випадках точної границі повести не дасться; вони дуже часто сходяться і затираються. Запускаскатися одначе у взаїмовідносини стратеґії і тактики переходилоб рамці цеї статті і для практичної потреби поручаємо запамятати таку коротку формулу: стратеґія є наукою про ведення війни, тактика наукою про ведення бою.

Стратеґічний отже плян Оперативного Штабу, тобто плян, по якому мав він вжити ці середники, що були в його роспорядженню, для осягнення цілі повстання, був такий: Директорія виїзджає з Київа на провінцію (в Білу Церкву), там, спираючись на СС., проголошує повстання, збирає біля себе народ, узброює його, формує в правильне військо і тоді вже підходить під Київ та охоплює його зі всіх сторін.

Цей плян значиться виходив з тої точки погляду, що ОЗСС. не уявляє собою ще всіх засобів потрібних для осягнення побіди (ціллю кожної війни, як відомо, є побіда над противником), що такі засоби треба щойно зібрати і зорґанізувати. В основі цього першого пляну (бо, як побачимо, був і другий плян) лежала тенденція: придержуючись в перших днях війни чи там повстання стратеґічної дефензиви, скріпляти сили Директорії і щойно тоді розпочати воєнні дії. В цьому випадку Біла Церква мала служити за оперативну базу, а Київ за оперативний обєкт. Після цього оставалося тільки вирішити оперативні лінії[4]).

Таку стратеґічну концепцію заступав Оперативний Штаб і дня 30-го жовтня вона за посередництвом військового старшини Мельника була подана до відома Командуванню СС. і Стрілецькій Раді. Але тут стрінулася з опозицією. Стрілецька Рада оцінювала положення зовсім інакше як Операт. Штаб і відповідно до цього випрацювала свій окремий, зовсім відмінний від попереднього, плян повалення гетьмансько-російського режиму. Провідною думкою пляну Стрілецької Ради була рівночасна стратеґічна і тактична офензива. Прінціп наглости нападу і скорости ділання займав в йому головне місце. Здобути в протягу найкоротшого часу Київ — це було девізою концепції СС.

Наскільки плян Командування СС. ріжнився від пляну Операт. Штабу Директорії, видко з його детайлів, які передає бувш. старшина СС. і член Стріл. Ради В. Кучабський в своїй історії Січових Стрільців[1]). »Складено було — каже Кучабський — три проєкти здобуття столиці боєм відповідно до трьох більше чи менше сприятливих умов: одна, що СС-ам удасться підїхати лише під Пост Волинський[2]) (найгірша можливість), другий, що вони вдаряють від Пасажирського Двірця, й третій, що вдається здобути для бази наступу ще й Товарний Двірець (найкращий випадок). У всіх трьох проєктах завдання поодиноких сотень і відділів були означені дуже подрібно. На успіх можна було числити лише, колиб передбачена проєктами акція могла була розвинутися так, як у подробицях її розписано. Найменше заломання скомплікованого наступу, що мав розвинутися наче прецизний годинниковий механізм, мусів покінчитися повною катастрофою«.

Котрий з цих плянів був більше реальним, давав більше виглядів на успіх? З точки погляду »здорового розуму« очевидно, що плян Оперативного Штабу. Стрілецький плян натомісць, по якому Загін мав одного дня сісти у ваґони, заїхати в Київ і опанувати його, мусів у кожного військового фахівця викликати скептичну усмішку. І до певної міри оправдану. Бо коли на успіх можна було рахувати тільки під умовою, що ціла акція буде — як каже Кучабський — розвиватися, як її розписано у подробицях, коли найменше заломання наступу, що мав розвиватися наче прецизний годинниковий механізм, міг принести катастрофу, то звичайна річ, що практична вартість такого пляну мусіла збуджувати деякі сумніви.

Добрий оперативний плян не повинен бути надто вузький, надто односторонний. Доброта кожного пляну власне і полягає в такій його конструкції, яка не допускає повної катастрофи, як тільки щонебудь в йому заломиться. Сума ділань, які передбачає всякий плян, повинна дати побіду, але добрий плян не може не передбачити інших вислідів, посередніх між цілковитою побідою і цілковитою катастрофою. Словом він мусить бути більше поємним, а головно узглядняти також наміри і волю противника, або скажім краще узглядняти противника як чинник взагалі.

Нічого з цих річей не узгляднював стрілецький плян. На випадок зіпсуття якоїсь пружини в годинниковім механізмі уплянованого наступу опанования Київом ціла акція мала закінчитися катастрофою. Можливостей дальшого спротиву на провінції прим., де можна було орґанізувати селянські повстанчі загони, він не передбачував і це його найбільша хиба.

(Далі буде).

---

¹) [Матчак. М. сот.]: Дні перед повстанням минулого року »Стрілецька Думка« ч. 61, з 16. пад. 1919 р.

²) В. Кедровський: 1919 Рік. »Свобода« (америк.) ч. 151 з дня 29 червня 1929 р.

³) Винниченко: тамже. Стор. 122.

⁴) Під операт. базою слід розуміти точно означений ґеоґрафічно терен, який має служити оперуючій армії жерелом постачання харчів, боєвого матеріялу і поповнень. Під операт. лінією розуміємо шляхи, по яких армія опустивши базу наближається до своєї цілі.

¹) В. Кучабський: Січові Стрільці. Воєнно історичний нарис. В Альманаху »Золоті Ворота«, Берлін [1923 р.]. Альманах цей в продажі не появився.

²) Залізнодор. перестанок під Київом.

Трупи в дротяних засіках

(Уривок зі споминів мадярського старшини Ґеца Герцеґ про побут в Перемишлі в жовтні 1914 р.)

Одним з найсильніших фортів Перемишля був форт I./1. коло Селиськ. Тут найдальше посунулися наперед російські війська і тут відбулися найзавзятіші і найбільше кріваві бої між ними і залогою форту. Тут то висіли російські вояки на дротяних перегородах як хрущі на шпильках.

За дозволом команди міста провів я в цьому форті пів дня (в половині жовтня 1914 р). Один вояк з залоги видався мені знайомим. Він поздоровив мене, а я спитав:

— Ви Мадяр?

— Так.

— Звідки ви?

— Я з Будапешту, не пізнаєте мене?

— Ні.

— Я Броді, командант футболевої дружини.

Там командант, а тут простий вояк, і кажуть, що такий самий добрий вояк як спортовець. Броді став моїм провідником, щоби показати мені найцікавіші місця. Ворожі гармати не перестали ще греміти, а форт відповідав їм час до часу своїми пушками. Кілька кроків за фортом тягнулися перші дротяні засіки. Аж сюди дійшли Москалі і тут напали їх ззаду гонведи та пігнали в дроти. Перегороди високі до двох метрів, острі і уладжені незвичайно зручно. Ніхто не втіче з них, хто раз туди попав. Люде ловляться там як миши в лапку.

Богато російських вояків висіло в тих дротяних засіках. На малім відтинку, який я оглядав, начислив я їх кількасот. Гидкий сопух трупів розходився на всі боки. Безперестанний дощ, здається, ще прискорював процес гниття. З крівавими руками і подертим тілом, з обличчами, викривленими у шалі страшних мук, висіли і стояли там мертві вояки. Видно було по них, що вони усіми силами старалися висвободитися і кожним рухом ще більше замотувалися. Дуже богато з них мало сліди куль, що діставлися їм від своїх і від ворогів.

Броді запитав мене, чи я не хотівби взяти собі звідси яку памятку і не чекаючи на мою відповідь, витягнув ножик, перетяв одному з трупів ремінь і дав мені набійницю. В ній було ще два маґазинки куль. Решту салдат вже був вистріляв.

Тяжка це була робота ховати трупів з дротяних засіків. Коли висвободилося їх з колючих дротів з одного боку, то вони ще глубше замотувалися з другого. Це була праця просто понад людські сили; не тільки вдихувати увесь час сморід гниючих трупів, але і безустанно бачити перед собою голови з отвореними крівавими ротами, заверненими очима, пошарпаними ногами, подертими руками і раменами. Деколи здавалося, що це все тільки паноптікум, що такі річи в дійсности неможливі. Я зловився за голову і питав себе: чи це все правда? Задух смерти, що уносився довкола мене, дав мені відповідь.

Я був також у поблизькім форті, в якім появився був парляментар. Тут видержав молодий поручник гонведів Мікес з 350 вояками три дні і чотири ночі найнагальнішого острілювання. Сотки повних влучняків зробили мало шкоди фортові, який був негайно направлений. Перед фортом побачив я постаті, які працювали в рівномірних рухах. Я запитав поручника:

— Що там роблять?

— Ховають — відповів він. — Вже 12 жовтня хотіли ми зачати цю роботу, полевий курат поблагословив уже трупів. Але нам перешкоджено. Ледви ми зачали роботу, як ворог отворив сильний вогонь з гармат і ми мусіли перервати роботу. Потім заставили ми до цього російських полонених і справді ворог поволі перестав стріляти. Сьо-

Побоєвище під одним з фортів Перемишля, кілька літ після війни. *Знимка зі збірок Музею Н.Т.Ш.*

годня рано я сам був там; упав один одинокий стріл, пополудні також. Ми ховаємо тепер трупів безустанно і нам не перешкаджають.

Поручник попровадив мене просто до дротяних засіків і до місця, де закопувано трупів. Повинимані зпоміж дротів тіла лежали на плечах, на боці, як попало. Часом вже у повнім розкладі. Шість гонведів з наложеними баґнетами сторожило при роботі полонених. Один вояк, що говорив по російськи, командував ними. Полонені мали лопати, довгі сірі плащі і шапки. З боку висіла у кожного торбина, з якої вони час до часу виймали хліб і їли при своїй роботі з найбільшим апетитом. Назагал всі були в добрім настрою і говірливі. Тільки одного бачив я, що зняв шапку і, що так скажу — робив свою тяжку роботу в духовім скупленню.

Копано довгі, широкі, пів метра глибокі ями. Двох людей брало трупа, один за голову, другий за ноги, і вкидали в яму. Так кидано шіснацять, вісімнацять, часом двацять трупів, потім засипувано яму землею, втоптувано ногами і поливано вапном. Так наповнювався один гріб за другим.

Отаманщина

Написав *Михайло Середа, полковник Армії У.Н.Р.*

Отаман Божко

Тої ночи, коли С. В. Петлюра простував з Київа на Білу Церкву, замислившись над проєктом протигетьманського повстання, в Катеринославі, на Провіянтській вулиці, в будинку під числом 10 начальник охорони залізничого вузла Катеринослав — Сінельниково підполковник Божко, старшина бувшого російського 31-го Олексієвського полку, — радився зі своїми підлеглими козаками про відродження Запорожської Січи. Козаки Горобець, Швачка, Шило, Ріг, Чуприна, Василюк, Окатий, Бульба і бунчужний Сила заприсяглись йому Капулієвськими могилами, що будуть боронити нову Січ і будуть жити по завітам і традиціям давніх Запорожців. То були перші піонїри Запорожської Січи Божка. Закоханий до ентузіязму в лицарські події колишніх січовиків, зі світоглядом, у якому ідеалізація старовини і романтичні настрої перемогли здоровий розум, — Божко дійсно думав про таку визволену Україну, якою вона була до II-ої половини XVII-го століття.

І коли до Катеринослава дійшла чутка про повстання Директорії, отаман Божко написав гусячим пером, як колись писали Запорожці, листа до професора Яворницького, директора музею ім. Поля, з проханням, аби той надіслав йому запорожське євангеліє та інші запорожські реліквії. Певно, що євангелія проф. Яворницький не надіслав; проте Божко Січ сформував. Вона складалася: з пішого куріня, який був доручений курінному отаманові Векличу, кінного куріня на чолі з отаманом Оболенським, гарматного з отаманом Максименком і кулеметної сотні зі сотником Савчуком. Божко мріяв розташувати Січ десь за порогами, коли несподівано на Різдвяні Свята Катеринослав заатакували залоги Пятакова і Махна. Отамани Гулий — Гуленко, Самокиш і Божко боронили місто зі всім завзяттям запорожської вдачі, алеж мусіли нарешті відступити на північ. Божко скерував свою Січ на Київ. На ст. Знаменка він зупинив свої ешелони, чекаючи на дозвіл з Київа прямувати на Фастів.

То був мент, коли в районі ст. Знаменка селяни з Цибулевої та Михайлівки повстали проти Директорії. Комісар Знаменки Вірко обєднав повставших селян під радянським прапором, загрожуючи Божкові полоном або погромом. Божко не знав, що діяти; надіслав делеґацію до Вірка, котра так йому сказала:

— Робіть своє діло, ми перешкоджати вам не будем. Просимо і нас не турбувати: ми приїхали на відпочинок.

Вірко погодився, алеж запропонував їм пересунутись на ст. Крюково. На ст. Крюково Божка стрінула нова несподіванка: отаман Гайдамацького полку Волох, що перебував під цей час в Кременчузі, наказав Божкові прибути до нього за інструкціями. Божко запросив до себе отамана гарматного куріня Максименка, якому сказав:

— Я вирушаю зараз в Кременчуг. Ряба шельма, Волох, гадаю, має щось вдіяти надімною; так ти того... не проморгай.

І дійсно: в Кременчузі Божка і його адютанта Черневича арештували. Максименко цього менту не проморгав і сипнув на Кременчуг такий ґураґанний гарматний вогонь, що Волох примушений був Божка і Черневича звільнити.

— Не Українці, а харцизи якісь, прости Господи, — казав Божко, повернувшись зпід арешту, свойому начальникові штабу Бульбі:

— Немає на що тут чекати, виряжай ешелок на Балту!

В глибокому запіллю Божко відпочав душею і остаточно склав той церемонійний ритуал, якому мусіла підпорядковуватись старшина і козаки Січи.

Що дня, по обіді, з паланки отамана виносили на січовий майдан „наказ по Січі," булаву, гусине перо і каламар з чорнилами. Сурмачі подавали сиґнал, на який збігалися дута оркестра, старшини і козаки. З паланки виходив поважно Божко, сідав за стіл, брав у ліву руку булаву, а правою під мелодійні згуки запорожського маршу підписував гусячим пером наказ, який прочитували всім присутнім. Вживати горівку на Січі заборонялося і козакам і старшині. Одного разу зайшов Божко в мешкання полковника Садовського, інтенданта південно-східнього фронту, який мав нещастя бути тимчасово прилученим до Січі. Під ліжком, на якому спав інтендант, примітив Божко пів пляшки самогону. Він ані слова не сказав Садовському, повернувся до паланки і звелів сурмачеві подати сиґнал.

На січовому майдані зібралися старшина і козаки. Божко забрав слово:

— Шановне товариство! — почав він: — Наш статут забороняє піяцтво; про те товариш Садовський міркує, що статут не про нього писаний і дме самогон, як гусак воду. Що маємо з ним робити?

— Канчуків йому! — голосно загуло на майдані:

— Двацять пять? — запитав отаман.

— Двацять пять! — радо погодилася Січ.

Ясно, що Садовського відчухрали з тим натхненням, з яким він колись розважав себе самогоном. Треба додати, що в Січі шанувався такий звичай: кожен, кого карали канчуками, мусів підібравши як слід штани, подякувати отаманові:

— Дякую, пане отамане, що навчили мене, дурня, поважати статут. — Певно, що Садовський був засмучений своєю недолею: забув про цю традицію і одержав декільки канчуків додаткових.

Статут забороняв гостро і гру в карти. Ця заборона відносилась і до населення, серед якого перебувала Січ. В м. Барі Божкові донесли, що в місцевому клюбі урядовці грають в карти.

— Ото харцизи! — розгнівався отаман. Звелів вартовій сотні оточити в ночі помешкання клюбу. Урядовців арештували. Тутже, в клюбі, кожному з них, скинувши з нього наперед штани, всипали на цей раз з ласки отамана не 25 а 15 канчуків. — Богато з них не візьмеш, — сказав отаман: — не військові. — Спартанський режім запорожського життя був до вподоби і старшині і козакам: навколо Січи, в інших частинах, шаліла анархія, козаки терпіли голод і холод, а в Січі, як у зразковому господарстві, всього було досить і на всіх вистарчало. Погано такому інтендантові, у якого Божко знаходив безладдя з харчами. Трапилося було комендантові штабу Січи Мяновському спізнитись з роздачею хліба козакам. Божко зараз-же надіслав йому коротеньку алеж змістовну записку: „скидай штани і готуй собачий сину с... у.“ Від страху у Мяновського волосся полізло до гори, як у їжака щетина. Властиво спізнився не Мяновський, а жиди, що випікали хліб.

Отаман Середа, полк. Армії У.Н.Р., автор монографії „Отаманщина“

Отаман Божко

Деж тут було шукати правди, коли перед очима Мяновського шугали вже канчуки. Якраз на це нещастя наїхав до пекарні якийсь дідич на самоході. У мить навантажили на цей самохід хліб і, що було духу, чкурнули на майдан. Спізнилися на 22 хвилини, за які Мяновський і одержав 22 канчуки. Невідомо, як довго Запорожська Січ гостила би у Балті, коли б не налетів на неї отаман Заболотний з великою ордою червоноармійців. Січовики билися, як подобає лицарям, алеж знемогли і мали відступити. Вирятував справу Божко. Був на Січі капельмайстер Іван Головко, боягуз, якому другого подібного на грішній землі не знайти; проте він мав велику здібність: як той сомнабулік, ще на передодні передбачав лютий бій з ворогом. І коли Головко охав і скаржився на свою печінку, виряжаючись до шпиталю, козаки казали:

— Погана, хлопці, справа, у Головка печінка болить. Готуйтесь до бою.

У критичний мент перемоги Заболотного отаман Божко гукнув на джур:

— Подати мені Головка!

Головка розшукали десь в буряні; лежав і охав, хапаючись за серце. Поставили його перед отаманом.

— Зараз же візьми свій корнет-а-пистон, — гримнув на нього отаман: — біжи у лаву і грай гимн.

Наказ треба було виконати. Правда, до лави ноги його не донесли, а зупинився він приблизно на пів кільометра від бою. І ось ніби з неба полялись над полем бою згуки гимну. Це дійсно був істеричний стогін переповненої нелюдським жахом і горем душі Головка. Всежтаки музика ця надала козакам такої відваги, що решта людей Заболотного покинула без-

славно поле бою. Заболотний був ластівкою; за ним насунулися совітські війська. Запорожська Січ перенеслася на Бірзулю. У Бірзулі Божка наздігнали отамани Годило-Годлевський і Аркас.

— А де ваші люде? — запитав їх отаман Божко.

— Там, десь позаду, — відповіли отамани: — відбиваються від большевків.

— Добра мені справа: ваші частини на фронті, а ви чогось в Бірзулі.

Наказав сурмачеві скликати Січ, якій він оповів про поведінку Аркаса і Годило-Годлевського.

— 25? — спитав ляконічно Божко.

— 25, — як завше, погодилася Січ...

З Бірзулі Січ евакувалася в Тирасполь, з Тирасполя у Галичину (через Румунію).

У кінці травня 1919 року український уряд і армія опинилися в траґічному положенню: з одного боку українська територія була захоплена большевиками, а від Тернополя насовувався корпус Галлєра. У короткому відтинку, між Тернополем і Волочиськами, стояли один за одним, хвостом, десятки ешелонів з урядом і рештою армії. Виходу не було, чекали на якесь то чудо. Одні козаки почували себе бадьоро; склали пісню:

— Гей висока Директорія!
Під ваґоном твоя теріторія!

І сталося диво: ніби зпід землі виплинув отаман Божко, смілою атакою звільнив Волочиська і подався далі на Чорний Острів, гонючи перед собою погромлених большевиків. Проскурів, Жмеринка, Козятин перейшли до Українців. Штаб Дієвої Армії перенісся на Жмеринку. С. В. Петлюра надіслав Божкові подяку за відвагу і блескучі події. Божко відповів так:

— Тебе буду слухати, а штаби твої зневажаю і вважаю їх зрадниками.

Штаб Дієвої Армії замислився: дійсно, самостійні бойові операції Божка нищили на нівець стратеґічну працю Командарма. Штаб армії добився таки свого: Головний Отаман погодився переформувати Січ у дивізію і звільнити Божка. На його місце був призначений отаман Добрянський. Бог знає, де набрався відваги Добрянський, тільки одного часу зупинився він перед паланкою Божка, аби перебрати від нього Січ.

Бачили нового батька, якого іменував вам штаб армії? — запитав козаків Божко, вказуючи на Добрянського.

— Го-го-го! зареготала юрба. У цьому сміху відчувалася і загроза. — Ясно, що Добрянський накивав пятами, покинувши на завше думку, колинебудь вернути до Січи.

Штаб армії не мав під рукою збройної сили, аби примусити Божка виконати наказ; залишилося одно — чекати на щасливий збіг обставин. Такий збіг внедовзі найшовся: Божко, проїздом зі Січю на Вапнярський фронт зупинився з ешелоном на ст. Жмеринка. Штаб армії запросив його до мешкання Штабу за одержанням деяких директив. Божко інтуїтивно відчував, що справа, як-то кажуть, смердить ладаном: катеґорично відмовився від запрошення. Штаб вдруге післав до нього сотників Миколаєнка, пізніш персонального адютанта у ґенерала Омеляновича-Павленка, і контррозвідчика Козієнка. Сотники, молоді спритні люде, знали, як вплинути на отамана: над вечір Божко був в штабі армії. Начальник штабу отаман Василь Тютюнник запропонував йому обрати одне з двох: або податись до димісії, або бути арештованим. Божко метнувся до кобури за револьвером. Тютюнник його попередив: стрілом з нагана тяжко ранив його у голову і вибив йому око. Його Січ оточив курінь польової варти сотника Редетюка, розброївши старшин і козаків.

Коли Божко видужав, під Жмеринкою стояли Денікінці. Головний Отаман і Штаб Дієвої Армії перебралися до Проскурова; туди подався і він. В Проскурові С. В. Петлюра сказав Божкові:

— Бог буде судити, хто з нас порушив правду, а зараз знову формуй Січ і рятуй справу.

— Так буде — відповів Божко: я ласкаво прошу про одну милость: коли звільнимо Україну від ворога, уряд мусить подарувати во власність моєї Січи землі за порогами, які належали колись Запоріжцям.

С. В. Петлюра обіцяв.

З Проскурова уряд подався до Любаря, поганенького міста на Волині. За ним надійшли і недобитки Української Армії, 6-7 тисяч чоловік. То була передсмертна аґонія, початок кінця тої ще недавно великої армії, на яку тільки спромоглася Україна.

Та не тратили надії три отамани: Волох з гайдамаками, Божко зі січовиками і Данченко-Денис з запорожцями. Кожний з них силувався залучити решту армії під свою високу руку. Аби позбавитися від такого небезпечного конкурента, як отаман Божко, отаман Волох намовив джуру Божка козака Чайківського забити свого отамана. У початку грудня 1919 року сонний Божко упокоївся на віки від кулі з власного його нагана, що її пустив у нього козак Чайківський.

Так загинув останній з могикан Запорожської Січи, вірний її духу і традиціям.

Загинув український Дон Кіхот, що спізнився жити на 200 років.

Україна XVIII ст. в очах чужинця

Року 1917 попав я в університетській книгарні в Ґісені на бібліотеку А. Рамбо́, професора в Нансі, автора відомої, французькою мовою написаної історії Росії[1]). В тій бібліотеці було чимало друків, карт, ритовин і рукописів, що відносилися до минулого України. Деякі купив я. Між іншими Й. В. Меллера »Подорож з Волині до Херсону, року 1787«[2]). Меллера знав із перекладу Бопляновго: »Description de l' Ucraine«, à Rouen 1664 [3]), тому й зацікавився його книжкою. Вона невелика. XVI+168 сторінок. (8⁰), але замітна, бо автор цікавиться не тільки медициною і мінеральоґією, але й побутом та минувшиною народу, крізь якого територію проїздив сплавом та човнами, почніаючи з містечка Городниці над Случем, а кінчаючи Херсоном. Так ґадав він вилічитися зі своєї недуги (Gallenfieber), — чи вилічився, не знаю, але отсьому незвичайному способові лікування завдячуємо дуже цікаві записки й помічення чужинця про нашу країну і про наших предків якраз з того часу, коли то »золотою ґалерою їхала Катерина в Канів по Дніпрові«.

Про книжку Меллера подав я звістку в берлінськім »Українськім Слові« (1922 р.), а р. 1927. описав її проф. Д. Дорошенко в »Записках Укр. Наук. Інст. в Берліні« [4]). Ще передтим говорив про неї Синицький в »Кіевскій Старинѣ« (1893. II. ст. 274), але він не знайшов у Меллерових описах Києва, Канева, Черкас, Кременчука й других наших городів нічого цікавого. Тому, що ми якраз другої гадки, так і хочемо ближче зазнайомити наших читачів з книжкою Дра Меллера, друкуючи деякі виїмки з неї. Починаємо з того, що Меллер написав про Січ і про Запорожців [5]).

Повстанець з часів УНР., 1919—1920 р.
(Рис. Е. Козак)

* * *

14 (червня 1787 р.) ранком прибули ми нашим човном до города (Кременчука), котрий є столицею катеринославського намісництва (Statthalterschaft), поки не буде готовий новий город, який основано на милю вище Каменки. Ступили ми (з човна) на землю коло ратуша, збудованого з дерева, зі смаком (mit Geschmack) і оздобленого колюмнадою (Säulengang). Тутешній глибокий пісок дуже прикрий для пішоходів і для коней. Старий город ще до тепер обведений валами, але нове місто відчинене і оздоблене гарним торговим майданом, на котрім є склепи в накритих підсінях, а також прямими й широкими вулицями. Палата намісника, князя Потемкіна [6]), з великим парком, в котрім завважав я черешневі алеї, лежить верству за містом; є там саля незвичайної величини, що займає ціле ліве крило і може змістити кілька тисяч людей. Крім того є там ще палата ґубернатора (Gouvernär) Сінельнікова, цісарського ґенералмайора, котрий це місце дістав у нагороду, бо як простий вояк перший вдерся на вали Бендерів; палата ґенераллейтенанта фон Гавдевітца, котрого призначено ґубернатором Херсону (бо теперішний, пан ґенераллейтенант фон Самоілов, небіж князя Потемкіна, вибирається на кілька років зі своєю дружиною у подорож, — якщо війна з Турками не змінить їх пляну) — і ще кілька інших палат ріжних ґенералів. В бічнім будинку палати ґубернатора коронна аптика (Kronapotheke), що не відповідає своїй цілі. Вона мокра, склад товарів розкладається, щурі розгризають обручі бочок, і виїдають, що їм смакує. Шкоду корони з того приводу обчислюють на 40 відсотків. Пан аптикар Шік, із Скт. Петербурґа, котрий 16 літ стояв на чолі коронної аптики в Александрівській твердині, що лежить недалеко Запорожської Січі (Sicz der Zaporoger), і що лиш від вересня минулого року тут (у Кременчуку) перебуває, своїми обґрунтованими представленнями не міг спричинити перенесення

---

[1]) Переклад А. Міхельсона: „Живописная Исторія древней і новой Россіи". Москва 1884. Сторін 460 (4⁰).

[2]) Наголовок в ориґіналі такий: Johann Wilhelm Möllers, Doctor der Arzneikunde, Hofrath des verstorbenen Königs von Polen und Mitglied der mineralischen Gesellschaft in Jena und der naturforschenden Cessellschaft in Westphalen. Reise von Volhynien nach Cherson in Rußland im Jahre 1787. Mit und Kupfern einer Landcharte. Hamburg 1802. In Dommision bei August Campe. (В моїм примірнику карти ґеоґрафічної нема, а з мідеритів є тільки один, а саме тодішний керат до молочення збіжа на Україні).

[3]) Aus dem Französischen übersetzt von Dr J. W. Möller, Breslau 1780. in 8⁰.

[4]) Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin, Band I. D. Doroschenko: Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte der westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts, стр. 1—70.

[5]) Johann Wilhelm Möller * (1748) в Гамбурґу, студіював у Ґетінґен і в Копенгаґен, 18 літ був придворним лікарем останнього польського короля Ст. Авг. Понятовського, † 1806 р. Року 1780—1781. їздив з Варшави на Україну для боротьби з чумою і для студій над нею, а року 1787. з Городниці до Херсону для поратовання власного здоровля. Першу подорож описав у книжці: Reise von Warschau nach Cherson. Меллер не історик лиш медик, але людина, яка не засклеплюється у своїй спеціяльності і живо цікавиться побутом людським. До наших козаків ставиться мабуть прихильно кажучи: »daß selbst die Zaporoger, die im Kriege so barbarisch und grausam handeln, der Menschheit in ihrer Heimath huldigen, wem freut es nicht? (op. cit. ст. VI). То знов: »Daß es

тиєї аптики і тому просив Коллеґіюм Медікум за іншим місцем, і я бажаю йому, щоби скоро своєї цілі добився. Це муж, який своє діло знаменито знає, і в інших »фахах« він також вправний, крім того знає світ (besitzt die Weltkenntnisse) і має чесний характер.

Через пригоду з возом (Umwerfung der Wagens) і звязані з нею турботи він сильно потерпів на здоровлю, тому й боюся, що коли не попаде в кращі умови життя, на які заслуговує, то не довго буде тішитися радощами життя.

Я користувався його довірливістю і гостинністю за весь час мого побуту в місті. Він має електричну машину«[7])... Бачив я у нього хінський штоф (Stoff der Chineser) проти нежиту, котрий запалюється і тримається перед носом. Зілля це пахне, як storax і запалене горить так довго, поки його не обітнеться. Має краску сіро-жовту і виглядає як тонка воскова свічка. Пан Шік подав мені склад бальсамічного плястра пруського камерюнкра Шіфгавзена фон Weßeing, котрий Монархиня[8]) купила в нього за 30.000 рублів. (Тут подана латинська рецепта того пляструі вичислені недуги, на які він помагає, дуже численні, між іншими солітер, бородавки, пархи, подаґра і – рак). 200 верст від городу мають мешкати духоборці, котрі в ніщо не вірять, а всежтаки дуже чесно живуть.

Пан Шік розказував мені дуже богато про Запорожців, бо сам він був до них принятий. Його дипльом підписав їх останній Отаман (Feldherr) Piotr Kalniszewski[9]), котрий 12 літ повнив цей уряд і передтим був двічі отаманом. Печать представляла козака в повній збруї, а підпис був: Його російського цісарського маєстату Запорожського війська низче порогів отаман »Kaszewoy« (Feldmarschall). 400.000 рублів, котрі в місяці травні 1775 р. відібрано Запорожцям при збуренні Січі, призначила цариця на університет в Катеринославі. (Слідує голосіння Запорожців по втраті їх свободи, що починається словами: Сказали нам депутати, ідім до столиці, а щоб було по старому, прохати цариці[10]).

Їх жалоба до милого Бога, коли вони в Кримі не знайшли приюту, має бути ще сильніша. Пан Шік подарував брацтву (Der Brüderschaft), коли його приймали до себе, срібний пугар (Becher), котрий коштував 50 рублів, а від них дістав лисячу шубу. До всіх інших народів ставилися вони (Запорожці) дуже добре, тільки до Москалів ні. Коли Москаль прийшов на Січ, то приневолювали його пирувати, а як не хотів, то били його. »Знаменитих« (Die Vornehmen) кидали до ями, в котрій так довго мусіли сидіти, поки не викупилися. При своїх пирах (Zechereien) ставили бочку вина в середину, кидали до неї чарку, котру сповняли подаючи з рук до рук (in der Runde). Для повного задовілля (wollten sie recht vergnügt sein), вбірали найкращий одяг, поливали його смолою, а обкачавшися в пірю, танцювали й частували горівкою, кого тільки стрінули. Пунш дуже любили, і незвичайно прихильні були до мадам Шік, доньки архирея (Archi-Rees), тільки не хвалили її, що нюхала табаку (Кабако). Спали горілиць (rücklings). На вінчання козака печуть два великі хліби, котрі розлуплюють на середині і вручають батькам молодого й молодої. По весіллю показують родині сорочку молодої. Року 1776. подалось 7000 Запорожців під опіку татарського хана. Мали вони на острові Таман, над Чорним Морем, збудувати нову Січ і жити там по своїм колишнім звичаям, котрі цісарева скасусувала своїм указом царським. Коли монархиня стала була виплачувати Запорожцям 7000 рублів при виборі отамана, то що пів року вибирали вони собі нового.

Ріка Масковка впадає коло Січи до Дніпра, а напроти лежить Александрівська твердиня. З Кременчука туди числять 240 верст. (подав *Богдан Л.)*

---

noch biedere und gastfreue Menschen, selbst in den entferntesten Ländern, giebt, davon liefert meine Reisebeschreibung Beispiele (ст. V). »Die Zaporoger«, пише Möller (ст. 150) »stammen von den Kosacken aus Kleinrußland ab, und haben ihren Nahmen von Za (jenseits) und Porohi (Wasserfälle) erhalten. Da ich eine Geschichte von ihnen in einer Handschrift, die von dem königl. Sekretär, Herrn von Friese, verfertigt worden, besitze, so hätte ich vieles daraus entlehnen köhnnen, wenn ich nicht gefürchtet hätte, die Leser zu ermüden.

[6]) Імена лишаю так, як їх Меллер пише. Б. Л.

[7]) Кременчук 1787 року! Б. Л.

[8]) Мабуть цариця Катерина II.

[9]) Кальнишевський.

[10]) Меллер записує тую пісню німецьким письмом з великими й дуже численними похибками. Подаю тільки наголовок і початок: Klagelied der Zaporoger wegen Verlust ihrer Freiheit.

Skazaly nam Deputaty
Imi do stolizi
A! zto bilo po starnun
Prochati Czarizu
As on nasch Deputaty
Gorasdo wzinily
Rottmistra globu y Golowka
W kaidani sony.

Н. М.

Із настроїв.

Високі, зимні мури,
При брамах вартові,
Десь бренькають бандури,
Та голос їх понурий,
Ніби грають пальці мертві.

Під муром щось снується,
Як хроби, муравлі;
За кришку хліба бється,
То плаче, то сміється
І — нишкне у землі.

То дощ, то сніг килимом
Болото покрива.
Снуються мрії димом
І линуть херувимом
Великі, божії слова.

З діяльности Тов. Охорони Воєнних Могил

ЯК ВИБУДОВАНО ПАМЯТНИК ПОЛЯГЛИМ У РОГАТИНІ

Почин до будови памятника стрільцям У. Г. А. на цвинтарі в Рогатині вийшов від пластунів, які кожного року на Зелені Свята і в листопадові дні впорядковували стрілецькі могили. Вони перші почали збирати жертви на його будову. На весні 1927 р. з ініціятиви проф. К. зорґанізовано комітет будови памятника, зложений з представників всіх місцевих культурно-освітних і економічних установ. Зорґанізований комітет почав вже підготовчі праці, коли Т-во Охорони Воєнних Могил у Львові оголосило, що воно вже правно затверджене і що можна орґанізувати Філії в краю, для впорядкування воєнних могил і будови на них памятників. В осені 1927 р. відбулися вже перші загальні збори Філії Т-ва О.В.М., на яких вибрано слідуючий виділ: Ю. Каменецький, голова, пані Муринова, заст. голови, дир. М. Ромах, писар, д-р С. Гладкий, скарбник, інж. Р. Грицай, студ. прав М. Червінський.

Найважнішою справою для Виділу було: зібрати потрібні фонди, подбати про відповідний проект, полагодити всі формальні трудноші, звязані з затвердженням проекту, набути більшу площу, як займали могили на цвинтарі, та перевести ексгумацію.

Проект памятника виготовив вже в літі 1928 р. інж. Роман Грицай. Кошторис памятника обчислено на приблизну ціну 4.000 зл.

Маючи готовий проект, треба було побороти формальні трудноші, що були звязані з його затвердженням. В зимі 1928 р. внесла Філія Т-ва О. М. через рогатинське Староство до станиславівського Воєвідства (Дирекція публичних робіт) прохання про затвердження проекту. В лютім 1929 р. одержала Філія потверджуючу відповідь, а при кінці квітня на прохання Філії референт для Воєнних Могил з Воєвідства перевів ексгумацію. При ексгумації Філія покрила тільки кошти самих ексгумаційних робіт (домовина, ексгумація, перевезення), члени Комісії, в тому і міський лікар Др. Штейн, зрезиґнували зі звороту коштів.

Та тяжче пішла справа з Маґістратом, до якого Філія звернулася з проханням про відпущення площі на цвинтарі на будову памятника. Справу відтягано. Зажадали перше від Філії дозволу з Воєвідства. Дозвіл доручено. Потім, який буде напис на памятнику. Потім, хто лежить похований в могилі. Видно було, що роблять трудноші чисто формальні, бо напис на памятнику затверджує Воєвідство, а хто лежить в могилі, це загально відома річ. Щойно при помочі заходів наших радних, витягнено справу з маґістрацької канцелярії на засідання Громадської Управи, яка одноцушно ухвалила відступити потрібну площу на будову памятника. Коли вже була площа, Філія звернулася з домаганням до Громадської Управи признати запомогу на будову памятника у виді будівельних матеріялів. Справа пішла на повне засідання Громадської Ради і по невеличкому спротиві тільки одного радного, Рада однодушно признала дати матеріяли на будову вартости 850 зл. — Не знаю, які рішали тут мотиви, що ухвала запала майже однодушно. Пояснюють, що польським і жидівським радним ходило про голоси українських радних в інших справах і тому старалися тим способом зєднати наших радних.

Будова почалася з початком липня і з малою перервою тяглася до падолиста ц. р. На будову пішло 103 m³ будівельного каміння, 6.500 цегол, 32 бочки цементу, 15 m³ шутру і 10 m³ піску, не числячи інших матеріялів. Будівельний камінь возилося з Демні, коло Підвисокого, 12 km від Рогатина, а на різьбу на насаду памятника з Чепирносова коло Перемишлян (20 km від Рог.) Камінярів спроваджено з Жидачівщини (п. Косович), а різьбарів зі Струсова коло Теребовлі (Брати Конради). Треба з признанням підчеркнути, що одні й другі виконали роботу солідно й акуратно.

Кошторис памятника обчислено на 4.000 зл. Коли Філія Т. О. В. М. приступила до будови, мала готівки в касі 1.600 зл. Вже початкові праці виявили, що за кошторисну ціну, памятника не побудується. Кошторис кошторисом, а за матеріял і за роботи треба заплатити не 4.000, а 10.000 зл. Та в цій справі Філії Т.О.В.М. прийшли з допомогою не тільки члени Філії, але й всі культурно-освітні і економічні установи та громадянство Рогатина й повіту. Філія видала 20.000 цеголок на будову памятника; два рази в 1928 і в 1929 роках перевели за дозволом Староства прилюдні збірки в Рогатині і повіті; всі члени, а має їх Філія звиш 200, підписали осібні декларації на будову від 3—50 золотих. Культурно-освітні і економічні установи Рогатина деклярували від 20—200 зл; студенство Рогатина влаштувало на ту ціль двічі вечерниці і дало одну виставу; на ту ціль дохід з оперетки „Запорожець за Дунаєм" Просвітянський Театр в цілости передав Філії; студенство перевело збірку на Кооперативнім Святі ц. р. і всі культурно-освітні установи по Кооперативнім Святі зорґанізували Великі Народні Вечерниці, признаючи цілий дохід на будову памятника. З великою помічю прийшли і доокола́чні громади, які безплатно звозили каміння на будову. Перше місце в цій роботі треба признати Пуківцям, які під проводом о. Соловія і п. Соломки доставили камінь на фундаменти: ціла валка зложена з 48 фір одного дня проїхала Рогатином на Стрілецьку Могилу. Крім Пукова дали фіри на безплатну звізку каміння такі громади: Рогатин, Бабинці, Вербилівці, Путятинці, Жовчів, Данильче, Чесники і Дібринів. І Т-во О. В. М. у Львові прийшло з дуже великою помічю і позичило на догідні сплати 1.000 зл. Дуже приємну несподіванку зробив нам також один Рогатинець з Америки, який в найбільше скрутний час будови прислав 25 долярів і то з власної ініціятиви.

Особливе признання за поміч при будові памятника належиться кооптованим членам Виділу: учителеві М. Пирогові, який цілі ферії займався справами будови памятника, і пані меценасовій Д. Бабюковій, яка не жаліла ніяких трудів, коли ходило про зорґанізовання збірок, вечерниць, чи інших імпрез, що приносили дохід на будову.

Одно явище є гідне уваги й підчеркнення; будова памятника обєднала всіх Українців, без огляду на партійні переконання.

Памятник готовий і представляється величаво, так що Рогатинщина може ним гордитись. Посвячення відбудеться на весні 1930 р.

Ю. Каменецький

Нарис історії XIV. бриґади У.Г.А.

Написав: *пор. Аріо.*

I. Перехід 14. Бриґади III-го Гал. Корпусу через Збруч.

У. Г. Армія по своїм наступі із глухого кута Заліщики-Борщів-Збруч під проводом ґенерала Грекова аж майже під Львів була змушена уступити напорові сильної і свіжої армії польського ґенерала Галлера. Був і ще могутніший фактор, який переломав залізний обруч нашої Армії, а це брак амуніції.

Приказ Начальної Команди У.Г.А. був: „У.Г.А. переходить Збруч і вступає на територію своєї ширшої вітчини Великої України". Це в коротці.

По нещаснім бою з Поляками під Винятинцями 15. липня 1919 р. 14 бриґада відступила згідно з приказом Корпусу через Гермаківку-Іванє Пусте на Збруч. Стація Іванє Пусте не була вповні евакувована і тому 14. бриґада мусіла якийсь час держати передпілля стації. Це було ранним-ранком 16. липня 1919 р.

Коло 9-ої години рано почала бриґада наново відворот під напором ворога на праве крило і сильних кольон на фронт бриґади. Праве крило бриґади стояло в повітрю, бо на право не мало з ніким злуки.

Перехідною точкою через Збруч було для бриґади призначене село Кудринці. Тут мусіла бриґада після приказу держати передпілля Кудринець і так довго ставити опір ворогові, аж усі частини Армії перейдуть Збруч.

Через одинокий міст в Кудринцях переходили усі обози III-ого Корпусу і деякі етапні частини з евакуованої стації Іванє Пусте, обоз бриґади У.С.С. і власний обоз. Між 10 а 11 годиною заняла бриґада узгіря перед Кудринцями від ліса на право, аж до шоси Мельниця-Кудринці, лівим крилом по обох сторонах пільної доріжки Іванє Пусте-Кудринці.

Бриґада тоді була в такім стані:

1) II-ий курінь, найбільш ще боєвий (комдт. пор. Голота) мав з рештками з I-ого під Винятинцями розбитого куріня (комдт пор. Фармаджів) около 150 крісів.

2) Рештки 15 бриґади під комдою сотн. Мельника приблизно 60 крісів, які прилучилися до 14. бриґади під ст. Іванє Пусте.

3) Відділ сот. Бемка (рештки формуючоїся охорони Дністра) около 18 крісів.

4) Відділ жандармерії приблизно 40 крісів, кавалерії 20 крісів, 2 гармати в позиції.

Решта гармат і усі скоростріли були ізза браку амуніції відіслані за Збруч на дорогу Кудринці-Слобідка Рихтецька.

Розположення частин бриґади було таке: на право від ліса, а зглядно від долинки перед лісом, аж до пільної доріжки Іванє Пусте-Кудринці „Ґрупа" сот. Мельника в старих російських, до половини запалих окопах, а від цеї пільної доріжки на ліво взад до дороги Мельниця-Кудринці II-ий курінь. В продовженні другого куріня прибув около 12-ої години в полудне один курінь У.С.С., які мали обняти по нашім відвороті, зглядно переході, охорону Збруча по там-тім боці. „Ґрупа" сот. Бемка була в резерві за II-им курінем. Відділ жандармерії виставляв стежу в долинці між лісом а правим крилом бриґади. Кавалерія післала стежі в ліс і в напрямі на Мельницю по шосі, якої боки були оброслі високими деревами і представляли собою корисний терен для наступу ворога. Дві гармати станули на позиції 500 кроків перед селом Кудринці. Коло 11-ої год. показалась в передпіллю зі сторони Мельниці (згл. з маленького яру потічка, який перерізує шосу Мельниця-Кудринці зі сторони Іваня Пустого на полудне) відділ ворожої кавалерії в силі коло 50 їздців. Полева сторожа II-ого куріня під особистою командою пор. Голоти відбила цей відділ крісовим вогнем і приневолила до відвороту через узгіря „Могила" на Іванє Пусте. Переслідування обняла одна гармата і досить цільними стрілами помішала дещо ряди чвалуючих уланів.

За кілька хвилин показалася також кавалерійська стежа від сторони Залісся, яка прямувала через ліс на стежу жандармерії. Її відбито.

Перед Іванєм Пустим (селом), а на дорозі з Іваня Пустого до Новосілок збирались сильні кольони польської піхоти. Однак вони не дуже щось спішилися. Наші дві гармати не дали взяти собі такої нагоди, щоби бодай в останнє не післати противникові кілька горячих ґранат.

По кількох перших пробних стрілах відкрили просто барабанний вогонь. Страшна експльозія на стації була вершком цього останнього акту перед Збручем.

Коло 4-ої год. зполудня зголошено от. Оробкові, що міст уже вільний, все на другій стороні. Слідував приказ відвороту. Коло 5-ої год. поїли ми наші коні останній раз в Збручі...

14. бриґада входила в склад III-ого Корпусу, а була сформована з т. зв. ґрупи сот. Молецція. Ґрупа ця сформувалась із частин ґрупи сот. Бемка, який перейшов, по заняттю Румунами Покуття, з Коломиї на той бік Дністра. По відході сот. Бемка обняв в перших днях червня цю ґрупу сот. Молеццій.

До цеї ґрупи зістав я приділений 12 червня 1919 року, як перший адютант, вернувши з Корпусу С.С. до III Корпусу, якого штаб тоді стояв у Дзвинячі.

Кілька днів по моїм приході переіменовано ґрупу на 14 бриґаду з тим, що командантом має бути отаман Василь Оробко, бувший окружний комдант Чорткова. Доповнення мав привезти зі собою отаман Оробко з частин зліквідованого коша Чортків. Тому, що отаман Оробко був якраз хорий, комду 14 бриґади провадив дальше сот. Молеццій. На начальника штабу 14 бриґади був призначений я особливим приказом (довірочним) корпусної булави III-го Корпусу.

Отаман Оробко прибув до бриґади в перших днях липня. Доповнення прибули дещо скорше.

Штаб бриґади по доповненні старшинами з бувшої „Окружної Команди Чортків" представлявся так:

Отаман Василь Оробко, командант, сот. Денис Молеццій, заступник команданта, відтак комдант куріня.

Начальник штабу: я (пор. Аріо), мій заступник: пор. Володимир Слюзар, бувший адютант „О.В.К." Чортків.

Персональний референт четар, пізніше поручник Тома Горин.

Технічний референт і комдант технічної сотні пор. Кізюк, рівнож з „О.В.К." Чортків.

Бриґад. лікар: пор. Віґелюк, відтак чет. Фляйш-

ман. Помічником в оперативнім відділі був. хор. Бачинський. Комдант жандармерії: пор. відтак сот. Левицький. Комдант телеф. відділу хор. відтак четар Кабарівський. Комдант. бриґ. кінноти хор. відтак четар Щербанюк.

Пожиття в штабі було приязне завдяки одній думці, почуттю обовязку та зрозумінню для справи.

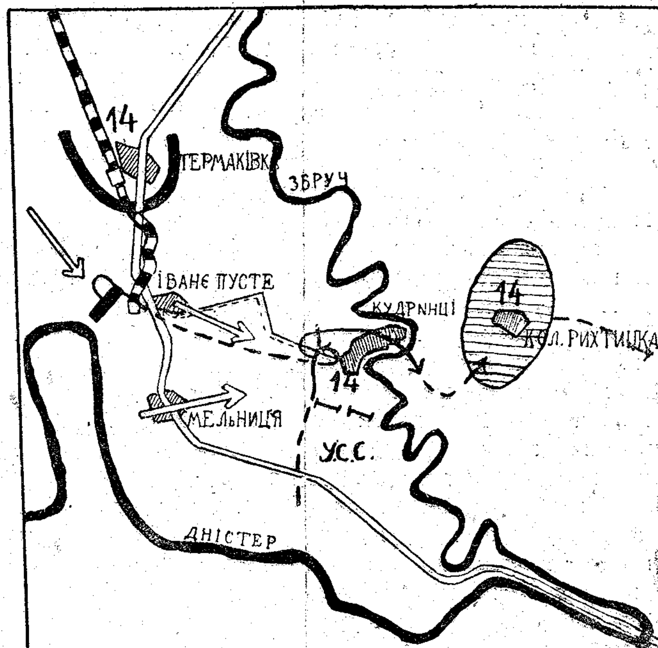
Комдант бриґади отаман Василь Оробко, був це активний австрійський старшина і ще відносно досить молодий, однак слабого здоровля. Був совісним, працьовитим і дбаючим командантом. Катеґоричний і точний у вимаганню, однак вирозумілий і справедливий в признанні. Як старий вояк мав велику військову і воєнну практику і знання, однак не все вмів зжитись і зрозуміти вповні деякі обставини, які творились наслідком революції, чи то наслідком розвалу старого, нормально-пливучого ладу. — На жаль не всі старшини бриґади відносились до нього з симпатією.

II. Через Збруч до м. Винниці.

Перейшовши через Збруч Бриґада розложилась табором на дво дневний відпочинок в селі Слобідка Рихтецька. Приказ був розложитись табором на великій площі перед самим селом і по притикаючих до цеї площі садах і то з слідуючих причин: 1) Була гарна, горяча і суха літна пора, а в подільських невеликих хатах душно і небезпечно ізза тоді вже ґрасуючого тифу поворотного і плямистого серед селянства на Поділлю. 2) Не було місця, бо село вже майже було повно набите ріжними етапними частинами, обозами, між іншими був і цілий артилерійський полк отамана Воєвідки. 3) Непевність відношення селянства до нашої Армії. Дальше упереджаючі прикази Корпусної Кмди взглядно Н. К. У. Г. А., щоби відноситись до селян прихильно і обережно, не реквірувати, не красти, бо народ цей ще нас не знає, а з природи недовірчивий і бутний. Доказом на це може бути те, що того самого дня застрілив один мужик стрільця якоїсь частини за те, що той рвав грушки в городі. Крім цього населення було дсбре уоружене і треба було безумовно оминати всяких нецорозумінь, які моглиби пошкодити престіжеві нашої Армії. Це було у відповідний спосіб проголошено всему стрілецтву бриґади. Прикази були сповнювані, а стрілецтво було поучене в тім напрямі, щоби власне нашим здісціплінованим карним та прихильним відношенням і поступованням супроти селян зєднати собі їх довіря і научити їх поважати та шанувати нашу Армію, як карну европейську армію, і як армію національну, Українську Армію, яка бється не для заборчих користей, але для великої ідеї української державности. Відповідна пропаґанда в тім напрямі являлась навіть корисною головно тому, що большевицькою аґітацією пересяклий народ був упереджений до нас, як до »Австрійців«, які ідуть на Україну відбудовувати, цілому народові зненавиджений царизм. У великій мірі помагало це нашим ворогам в арґументованню своїх аґітацій, а нам шкодив наш австрійський одностій. Бо і деж було взяти другий?! Народ зіпсутий, зглядно випроваджений революцією з рівноваги, відносився з упередженням і консеквентно до кожної армії — неприхильно, пасивно, а навіть і ворожо. Розуміється, перейшовши неодну вже менш чи більш неприємну інвазію всяких ворожих армій і не ворожих, був научений твердим, прикрим і катеґоричним досвідом поступати власне так, як поступав.

В наших руках остались

Карта Ч. 1.

Перехід XIV бриґади через Збруч 16. VIII 1919 р.
----➤ власний напрям, ═══➤ ворожий напрям.

Останки XIV. бриґади в таборі в Ліберці.

вправді не богато, але могутні козирі, і то: наша велика ідея, а в злуці з нею наша непохитність в переведенню її в життя: напеперед в крівавий бій за волю. Це раз, а друге наша спільна і цілому населенню зрозуміла українська мова, українське серце. Це перемогло! Наслідки, зглядно наше становище на Україні знане всім.

В тім часі зложились на ще більше обтяження наших уже і так досить важких початків на Великій Україні такі дві обставини: брак харчів, як для людей так для скотини (коней) і брак гроша.

Перше було нам всежтаки більше зрозумілим, як друге явище. Однак ми, як вояки фронтові, не ломали собі цими загадковими для нас проблемами наших голов. Нам лишилось лише два виходи із цього для кожної армії некорисного і скрутного положення, або за гроші купити, або зареквірувати. Останнє було строго заборонене, а перше неможливе.

І бідні були інтенданти та провянтові бриґад і поодиноких частин, непорадні в своїм безсиллю. Одиноким оправданням для них було те, що як нічого нема, то і Бог не поможе. Помогти міг лише уряд У. Н. Р. і то тимбільше, що він був господарем свого краю, а ми лише »гостями« і всі нам відомі і невідомі середники до полагодження цеї прикрої болячки лежали менш або більш цупко в руках власне уряду У. Н. Р.

Помагали собі, як могли! —

Маючи уже досить великий досвід воєнний і дещо »політичної« або »господарської« спритности помагали собі як команданти частин, так і інтенданти бриґади і провянтові в такій мірі, шо з голоду всежтаки не прийшлося умирати, а служба і обовязок також не терпіли.

Конечним є згадати докладніше, як була зорґанізована ця »самопоміч«. У великій мірі помагали собі старшини і стрільці в цей спосіб, що складалися грішми на конечні і безумовно потрібні харчеві видатки, розуміється лиш в моментах, де нічого більше іншого не лишилось. Інтендантура маючи деякий запас соли, нафти та інших на Україні майже цілком бракуючих продуктів, обмінювала їх постепенно за хліб, мясо та інші харчеві продукти. На це селянство дуже радо годилося, хочби навіть і з чисто матеріяльних користей. Нам заспокоювало воно голодні жолудки, а селянин був рівнож задоволений, бо зробив добрий інтерес. І так була коза ціла і вовк ситий: А користь всежтаки була по нашій стороні, бо ми хоч нехоч зеднували собі цим способом населення в перших часах нашого побуту на Вел. Україні. Тим самим улекшували собі згори доступ до цього населення, чито в дальше конечнім для нас освідомлюванню його в українських національних справах, чито в розширюванню серед населення корисної пропаґанди і освіти, а вкінці аж до близчих і тісніших відносин включно.

Так сповнювали ми заразом усі нам згори надані, а повисше згадані прикази.

Це було одно поле до праці для інтендантури. Друге було ширше і ще корисніше і для нас і для населення, була це співпраця з населенням коло жнив. Так на власних селянських полях, як на панських, поміщицьких землях, які були. завдяки всежтаки більш чи менш продуктивному і сильному режімові гетьмана, засіяні і оброблені. Ці великі простори повні золотого, гарного збіжа стояли по більшій части без опіки і прави, бо поміщики повиїздили. Маєткі ті розділювано, частину для війська, частину для дотичної громади, або волости. — Інтендантурі приділювано відповідні відділи жовнірів, при допомозі яких переводжено жнива, молочено, орано і т. п.

Яка велика матеріяльна і моральна користь випливала із цеї співпраці наших частин зі селянами, може бути кожному ясна.

В таких то обставинах приходилось нам перебувати на початках нащої мученицької мандрівки на Великій Україні.

(*Далі буде*).

ВІД ВИДАВНИЦТВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

Видавництво „Червона Калина“ вступає з 1930 р. у черговий і десятий рік свойого існування. Вступає сміливо, з непохитною вірою та з певністю, переконане про найкращі успіхи і в майбутнім, маючи на увазі дальше поширення своїх аґенд та дальшу розбудову. Управа Видавництва не має ніяких сумнівів, що передбачення ці сповняться, так як немає ніяких труднощів, яких не переборолаби сила волі і впертість, коли доводиться перевести намічене діло виконуючи завдання, що являються вимогою часу і хвилі.

Та колиби комусь видавалися наші вислови звичайною фразою чи виявом окремих настроїв, — радимо заглянути в минуле — в історію нашого Видавництва, якою найкраще можна покористуватись: Видавництво пробивалося на протязі десяти літ вперто й послідовно — боролося з важкими труднощами та виробляло собі добре імя тільки завдяки своїй солідности та впертій постанові тих, що його вели, а пройшовши ряд довгих, часом невідрадних та скрутних років, зеднало собі чимало признань, а ще більше любови й попертя від громадянства, яке не цінить невдячників, а уміє оцінити працю та творчість.

І Видавництво „Червона Калина“ не має ніяких закидів на адресу нашого громадянства. Обі сторони вдоволені, обі сторони вдячні собі: громадянство має установу, яка майже з нічого виросла і розбудувалась, а „Червона Калина“ тішиться прихильністю та піддержкою громадянства, яка виявилась у масовій покупці видань та громадному вступленні в члени.

І коли ми зважились приступити перед трьома місяцями до видавання періодичного журналу „Літопис Червоної Калини“, то ми добре передумали цю справу. Ми знали, що громадянство піддержить цей журнал. Так і сталося. Дотеперішне число передплатників, це небувалий осяг у нас. Видавництво вже є в спромозі продовжувати видавання журналу. Тільки одно ще прохання до наших членів та передплатників: Точне вплачування передплати за „Літопис“, і то згори. Може тим чином бодай одно українське видавництво вспіє зробити собі відповідний підрахунок на майбутнє, щоб повести діло солідно спіраючись на цифрах, а не — на можливостях та сподіваннях. Справний і точний підрахунок дозволить Видавництву закріпити існування журналу, дозволить редакції побільшити число співробітників та добути цікавіший і більш ріжнородний матеріял.

Окрім цього обовязком кожного прихильника нашого Видавництва, а зокрема його членів є не лишень самому бути точним, але й приєднувати як найбільше число нових передплатників та членів, маючи на увазі те, що при збільшенім числі передплатників та членів користи з цього членства, яких не дає ніяка інша кооператива, будуть ще більші.

Ширіть видання „Червоної Калини“! Вписуйтесь громадно в члени Видавничої Кооперативи „Червона Калина“! Передплачуйте „Літопис Червоної Калини“, платіть точно передплату та приєднуйте нових пренумераторів!

Маруся Соколовська

((Спомин — Василь Бачинський, б. сотн. У. Г. А.)

Під кінець літа 1919 р. тоді, як український чорнозем кровю парував, як полки Галицької Армії мостили шлях через Збруч-річку, Проскурів, Житомір і Київ... — курінь, яким я командував кватирував в селі Вересах біля Житоміру.

Неділя. — Вулиця роїлась від хлопців, дівчат, стрільців.

Неслись звуки буйної стрілецької пісні, плив дівочий шепіт...

Десь далеко, там де мрійна і тужлива далечінь, вмирали громи гармат...

Нагадували стрілецькі шляхи широкі, закурені.

Я сидів у садку. Війна, ворог, бої, втікали десь за гори...

— „Пане сотнику, якась дівчина до вас".

Я увійшов до кімнати і побачив сільську дівчину. Чорнява, гострий погляд, сміливий, вояцький зір, кріс через плечі.

— „Я Маруся Соколовська"...

Ми посідали.

— „Прийшла я, бо довідалась через своїх людей, що в селі Галичани. А скрізь йде голосна слава — найкраща, вояцька... що лютий ворог під напором галицького війська тікає на північ.

І мені та мойому відділові туди дорога. Але поможіть, ради Бога, поможіть мені!... Дайте крісів, набоїв"...

І десь щез гострий погляд очей, а просила цілою собою, як дитина матері...

У нас самих не було набоїв, а в обозі на возах валялось кілька десятків крісів. Та їх я самий не міг нікому видати.

Я передав Марусі записку до команди II. Корпусу У. Г. А. в Житомір, де представив її прохання.

Ми вийшли з кімнати на подвіря. Стрільці лагодили підводу, щоби відвезти Марусю до Житоміра.

Уже давно підвода стояла готова до відїзду, а Маруся малювала минуле...

Стрільці згуртувались біля неї, слухали.

Як кайдани рвались, як воля родилась, шаліла, пяніла, як лютий ворог луною пожарів сліди свої значив. Як її батькові та братам терпцю не стало, — як чесне товариство у радомишльських лісах на повстанчу раду збиралось — як вона ночами прокрадалась крізь ворожі застави...

Батька, братів не стало... Бог і Україна знає, що поклали свої голови за волю батьківщини...

Я не бачив і сліду жалю в Марусі... Кудись у даль гляділа... Благословила хвилю за все...

— І за смерть батька, братів, товариства повстанчого...

Чорношличниця Тетяна.

— І за пожарища і за могилки, що чорнозем покрили...

Десь ген далеко червоне сонце за рідні стріхи ховалось... Тягнуло думку за собою... Чимсь отруйно-солодким, що за горло стискало...

Та не туди нам дорога, де червоне сонце ховаєсь.. Нам туди, де гарматні громи вмирають...

— „Спасибіг вам, сотнику, прощайте козаки!

В широкій, зеленій вулиці сховалась Маруся Соколовська...

На землю лягав вечір, а мрійлива тужна осіння далечінь манила широкими шляхами...

Матеріяли і Документи

З ОСТАННІХ ДНІВ АВСТРІЇ.

Доказом, яке становище занимала Австрія до грядучих подій в жовтні 1918 р., хай послужить оцей обіжник ґр. Гуйна, останнього намісника Галичини, до східно-галицьких старостів майже на передодні перевороту, бо дня 28. жовтня. Документ цей ледви чи дійшов вже до дальших повітів. Найдено його по листопадовім перевороті в Намісництві; звучить він ось як:

Z Prezydium c. k. Namiestnictwa
L. 20694/R.

We Lwowie, dnia 28 października 1918.

OKÓLNIK

do Panów Szefów Oddziałów aprobacyjnych i departamentów Namiestnictwa oraz do wszystkich Panów

c. k. Starostów i Dyrektorów Policji we Lwowie i Krakowie.

Stosunki obecne wytworzyły dla Rządu, a temsamem dla każdego pojedynczego urzędnika bardzo trudną sytuacyę, uważam zatem za swój obowiązek urzędnikom podać do wiadomości moje zapatrywania na sytuacyę w kraju.

Już na podstawie ogólnego położenia światowego, noty Hrabiego Buriana i proklamacyi Rady Regencyj nej w Warszawie mógł naród polski oddawać się nadziei, że powstanie zjednoczone Państwo polskie, manifest zaś Najjaśn ejszego Pana usankcyonował tę nadzieję.

Podobnie jak Polska zjednoczona powstać ma na zasadzie prawa samostanowienia narodów, także i druga kraj zamieszkująca narodowość zgłos ła na podstawie tej zasady swoje prawo do samodzielnego bytu.

Ubiegając rozwój wypadków odzywają się śród na rodu polskiego głosy, że Polacy kraj ten zamieszkujący już dzisiaj należą do Państwa polskiego i że należy wyc ągnąć z tego konsekwencye. W społeczeństwie zaś ukraińskiem, mogłaby również powstać myśl, jakoby było uprawnione do czynów wchodzących w zakres władzy wykonawczej.

Gdy z jednej strony zrealizowanie takich tendencyi byłoby obecnie wprost niedopuszczalne, z drugiej zaś strony nie może nastąpić próżnia w wykonaniu władzy państwowej, co pociągnęłoby za sobą anarchię w stosunkach, jest rzeczą konieczną, aby rząd silnie dzierżył w ręku władzę państwową aż do chwili, kiedy ta władza będzie mogła przejść w drodze normalnego rozwoju wypadków na utworzyć się mającą organizacyę państwową. W interesie tak ogółu jak i pojedynczych jednostek leży, aby ten proces likwidacyjny w celu rozwiązania istniejących a utworzenia nowych stosuków prawno państwowych odbył się w porządku i bez gwałtownych wstrząśnień, które musiałyby mieć nieobliczalne następstwa w dziedzinie stosunków ekonomicznych, a w stosunkach aprowizacyjnych sprowadzić wprost katastrofę.

Wobec wielkiego rozdrażnienia, które z natury rzeczy ogarnęło ludność kraju w piątym roku wojny, wobec niezmiernych cierpień, na które szerokie warstwy ludności narażane są skutkiem trudności życiowych i braku najniezbędniejszych przedmiotów, jest rzeczą zrozumiałą, że podniecone nerwy zakłócają tę równowagę umysłu, jaka koniecznie jest potrzebna w obecnej chwili.

To też jest obowiązkiem przedewszyskiem urzędników politycznych zachować wewnętrzny spokój i w tym duchu wpływać na ludność pouczająco i uspokajająco, bo tylko przy takiej działalności urzędników będzie możliwe, że kraj przebędzie to ciężkie przesilenie bez nieobliczalnej szkody i że korzystając z dobrodziejstwa bliskiego już pokoju osiągnie nowe uporządkowanie stosunków, które zapewni szczęśliwą przyszłość ludności.

Nie wątpię, że każdy z Panów oraz podwładnych mu urzędników postępując ściśle w myśl powyższych wskazówek, nie stanie jako urzędnik państwowy w rozdźwięku ze swojem uczuciem obywatelskiem.

C. K. Namiestnik:

Huyn w. r. Generał-Pułkownik

І дійсно останній австрійський намісник не передав влади Українській Національній Раді, а 1. падолист 1918 р. поставив його перед довершений факт.

Рефлексії на „Спомини“ Д-ра С. Шухевича

Р. С.

Д-р СТЕПАН ШУХЕВИЧ. Спомини з Української Галицької Армії (1918—1920), чч. I—V. Львів, Видавнича Кооператива „Червона Калина“ 1929.

Від Редакції: Ці Рефлексії писані одним з найвизначніших ґенералів Армії У.Н.Р. Редакція радо дає їм місце на сторінках журналу, бо вони стараються вияснити деякі болючі моменти у відношенню обох українських Армій, яким то моментам присвятив також свою увагу Др. С. Шухевич у своїх споминах.

Нашу модерну військово-історичну літературу, яка торкається визвольних змагань з рр. 1917—1920, побільшено „Споминами“ Д-ра С. Шухевича.

З жалем треба ствердити, що уклалися просто фатальні для нашої військової літератури умовини. По минаючи вже те, що вона взагалі не є дуже велика, як на минулі події й наші сили, маємо, головно літературу характеру мемуарного, видавану до тог ож, хоч з великим накладом зусиль, але безпляново. Поза спробою воєнно-наукового дослідження кампанії 1919 р. ґенерала М. Капустянського в його „Поході українських військ на Київ-Одесу,“ поза „Спогадами“ ґенерала Петрова, „Споминами“ Д-ра Шухевича, маємо всего декілька менших творів, присвячених дослідженню лише окремих епізодів з визвольної боротьби. Через те мусимо вітати всяку нову спробу, що зміряє до освітлення незнаних або малознаних сторін з нашого недавнього, а вже так далекого, минулого.

І хоч праця Д-ра Шухевича є рівнож характеру мемуарного, однак для історії нашого руху вона матиме важливе значіння. Автор був визначним учасником подій не тільки воєнних, але й державно-політичних, брав участь в орґанізуванні галицької збройної сили, керував більшими її одиницями на фронті, працював на відповідальних становищах в ДСВС і в НКГА. Через те „Спомини“ будуть поважним джерелом для наших істориків, а то ще й з огляду на те, що автор сам стверджує, що хоч він списав свої „Спомини“ з памяти, але всі подані в них факти, оскільки він сам їх спостерігав, є вірні.

„Спомини“ треба віднести до творів, додатньо виріжнюючих нашу літературу під оглядом художнім. Не кожному військовому письменникові поведеться так художньо представити воєнну дійсність, як це зробив Д-р Шухевич. Пощастило це авторові „Споминів“ остільки, що кожну частину його твору читається за одним духом. Наболіла душа кожного з нас разом з автором переживає траґедію Галицької Армії, рівнож спільно з автором осуджуючи недоцільну, повну хитань політику її провідників.

Автор поставив собі за ціль бути в своїх осудах обєктивним, оскільки, звичайно, людина може такою бути відносно подій, в яких брала участь, та відносно осіб, з якими їй доводиться співпрацювати. Вже те, що автор видав „Спомини“ аж тепер, після декількох літ від часу подій, промовляє власне за обєктивністю, бо час завжди дає перспективу, нівелює гострість вражінь. І це рівнож не в меншій мірі складається на вартість „Споминів“. Однак наскільки не можемо заперечувати, що думки автора, що торка-

ються обставин у Галицькій Армії, є обєктивні, бо і авторитет автора за цим промовляє і обєктивність цю читач навіть відчуває, остільки не лише висновки автора, але й деякі факти, дотичні відносин у Війську УНР (Наддніпрянськім), зокрема з р. 1920 — ч. V. „Споминів“ — потрібують певного висвітлення, евентуально заперечення. Зрештою, є це нашим обовязком, та про це автор рівнож просить.

* * *

Частина І. „Споминів“ обіймає події від розвалу Австрії в листопаді 1918 року до квітня року 1919, то значить до часу, коли так з боку Галицької Армії, як і польської мали розпочатися децидуючі операції за Львів.

На початку автор барвисто описує, як нова ситуація, що витворилася наслідком розвалу Австрії, заскочила більшість галицьких військових не лише тих, що в складі австрійського окупаційного корпусу перебували на Великій Україні, але й тих, що були в краю; як на швидку руку скрізь треба було імпровізувати, та як для всякої військової праці бракувало приготованих людей.

Далі автор переходить до опису воєнних подій на території Галичини. Втрата Львова, каже він, розбудила галицьке суспільство, стала імпульсом до виявлення пожертви, патріотизму на ділі, а не словами.

Одночасно, довідуємося, не лише серед інтеліґенції, але і в масах, почалося згадувати про Велику Україну, покладати надії на її поміч. І коли наспіли відомости, що з України вже вислано військові частини, то настрій дуже піднісся. Але далі автор з певною вразою стверджує, що дійсність надії завела. Присвячує досить місця на докладне описання першої зустрічи з прибувшим з Великої України курінем сотника Кравчука і вражінь від пізнання старшини і козачого складу куріня. Говорить і про бойову діяльність прибувших частин. Розчарованість, враза до Наддніпрянців, однак без хочби побіжного аналізування причин, до чого автор вдається завжди, коли подає про неґативні сторони частин Галицької Армії. Оскільки автор в данім випадку висловлює думки цілого галицького суспільства, то в такій розцінці вартостей наддніпрянських частин можемо вбачити лише „обивательську“, такби мовити, непоінформованість. І є це для нас щонайменше дивним, бож мали змогу Галичани придивитися до Наддніпрянців ще й з часів світової війни, коли Галичину окупували російські війська. Вже тоді могли спостерегти Галичани, що Наддніпрянці — все одно старшини чи козаки — в масі були національно неосвідомлені, а спостерегти це було легко, бо Українців у російськім війську було богато: 30—35%. Інша річ, які обставини причинилися до такої несвідомости у масі Наддніпрянців, перебувших під гнітом московським майже 270 літ. Але, коли взяти під увагу ті обставини, то трудно було сподіватися, щоб отак зразу можна було масу національно освідомити, зразу змінити цілий світогляд людей, яких трималося в темряві. Коли додати до того перемучення війною, антимілітарну пропаґанду большовицьку серед козаків, як спосіб до завойовання симпатій мас, зважити, що козак з Великої України був обєктом всіляких соціяльних експериментів, шо через півтора року чого тільки не натерпівся з одного боку, а з другого — деморалізувалося того запобігливістю безвладної влади, то не можна шукати порівнання до козака з Галичини, який всього цього не знав. Коли таке для козака-Наддніпрянця невигідне, але льоґічне і природне порівнання відкинути, або відшукати основні його причини, то відпаде й розчарування. Позатим мусимо памятати, що революція принесла з собою розбудження нищих інстиктів людини, а передусім інстинкту самощадности. Не можна рівнож не згадати й про те, що автор говорить якраз про частини на скору руку зорґанізовані з повстанців, які вхопилися за зброю, щоб скинути гетьмана та звільнитися від Німців. Ставити до них вимоги, як до частин реґулярного війська, булоб навіть несправедливо. Але той самий козяк в дальшім ході визвольної боротьби набрав свідомости, завзято і вперто бився за свій край, про що свідчать стоси трупів й море пролитої крови, коли він, голий, голодний, смертельно хорий бився, але голови перед ворогом не схилив. Згадаймо собі, як наш козак-Наддніпрянець, поруч з Наддністрянцем, йшов на ворожий кулемет з десятком набоїв до... не мушкету, а обрізу. Очевидно, що не що інше, тільки свідомість це зробила. А щоб вона зявилася, потрібно було часу.

Декілька розділів присвячує автор освітленню відносин в НКГА. Цікавими, а разом безпорадними є враження автора від знайомства з „ґенераліссімусом“ ґенералом Омельяновичом-Павленком — „занадто щирий і балакучий“. Заповіджені ним (Павленком) ґенеральні операції на Львів вилилися в „дрібничкові диверсії, які почали деморалізувати стрілецтво.“ Помимо дуже обережних і безперечно обєктивних висновків автор визнає, що „Начальна Команда виявила при спробах заняття Львова свою повну неспосібність“. До цих слів автора можемо додати лишень одне, що потрібне, нажаль і надиво, було ще одне пересвідчення — р. 1920.

Найбільш цікавими в цій частині „Споминів“ є висновки автора відносно висліду переговорів з представниками антанти в справі завішення зброї на лінії „Бертлємі“. НКГА, зглядно Галицький Уряд, не пристали на внесення припинити воєнні ділання на пропонованій лінії і автор є за таким рішенням з міркувань, що „тоді булоб на фронті прийшло до повної катастрофи“... або „на всякий випадок між старшиною і стрільцем булаб запала така прірва, над усуненням якої треба булоб довго-довго працювати“. Трудно з автором погодитися, коли знаєш дисциплінованість галицького стрільця. А крім того, коли справа в припущенні, то може якраз погодження на „лінію Бертлємі“ булоб створило перспективи для використання ГА (хочби й часткового) проти большевиків. Ніхто не може сказати, що з того вийшлоб, однак оцінка тогочасної воєнної ситуації та внутрішнього положення большевиків насовує припущення, що з большевиками мабуть булоб раз на все скінчено, або щонайменше булоб їх змушено до корисного для нас мира. Натомісць те, що сталося, пересунуло всі дані на користь большевиків, бо вони здобули для себе час на організаційну працю, а про це їм власне й ходило.

* * *

В частині II „Споминів,“ що обіймає час до переходу ГА в липні 1919 р. на Велику Україну, автор між іншими знов вертає до відносин у Начальній Команді. Є це річчю цілком зрозумілою, бож в часі збройних змагань очі кожного не то вояка, очі кожного громадянина звернено туди, де вирішується питання життя й смерти тисяч людей, а навіть питання

існування — властне в данім випадку так і було — самої держави. Невідповідне керовництво допровадило до непорядків, спричинилося до заламання духа війська. Це видно з таких слів автора: „дня 7 червня пополудні сказав мені от. Букшований, що приготовляється мала акція в околиці Чорткова. Значиться, що над раном дня 6 червня треба бути напевно готовим до втечі, бо коли тільки наша Начальна Команда пічне щось з власної ініцятиви, то більше як певно, що польські війська підуть вперед“*). Довго Галицький Уряд толерував такий стан річей, аж нарешті спромігся на рішення, однак жертви було принесено.

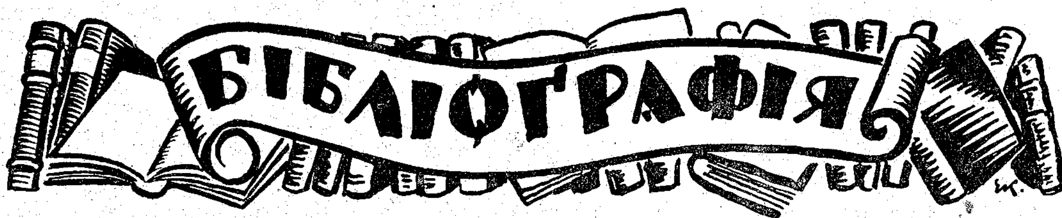
Досить було одної лише чутки про призначення нового командарма, як все, а в першу чергу настрій, змінилося. Червнева офензива ГА, яку розпочато з ініцятиви Команди II Галицького Корпусу, трапилася в самім часі призначення ґенерала Грекова на командарма й фама віднесла її на його рахунок. „Зразу було пізнати, що в НКГА настали інші відносини,“ говорить автор й з дальшого оповідання бачимо, що таки ґенерал Греков своє діло зробив, оскільки взагалі щось можна було зробити в тогочасній оперативній та матеріяльній ситуації.

Якою сумною траґедію віє від переказаних автором настроїв, коли наступ ГА заламався в наслідок браку боєвого матеріялу. Однак це треба було, нам видається, передбачити й винести певні рішення. Наказ, щоб стрілець, коли йому забракне набоїв, брав „у руки камінь і бук,“ є остільки наївним, що не слід було про нього й згадувати, як про наказ верховода. Він підніс настрій, але не поміг незвичайний героїзм стрільця і ГА мусіла відступати — для начального вожда хіба було ясно, що лише так скінчиться заклик про бук і камінь.

Фатальним треба признати рішення Диктатора про усунення ґенерала Грекова без розсліду за вчинок, доконаний без його (Грекова) відома підполковником Терновою. Автор має слушність, нарікаючи на Диктатора, котрий не звяв під увагу того, що „Армії забирано Начального Вождя, до якого всі мали безмежне довіря“.

Дня 16 липня 1919 року Галицька Армія, вкрита славою, але здесяткована в попередніх боях, перейшла на Велику Україну. (Далі буде).

*) Розбивка наша РС.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Д. М.: Спомини стрільця (з української війни 1918 і 1919 р.) „Український Голос“, Вінніпеґ, (Канада) 1928, Ч. 34.

Ейдеман Р., Какурін, Н.: Громадянська війна на Україні. За редакцією В. Я. Чубаря, Харків, 1928, 8⁰, 71 стор. Видання: Державного Видавництва України.

Єрошевич, П., ґенерал: Спогади з часів гетьмана Павла Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та Німців-окупантів. „Табор“ — Воєнно літературний журнал, (Каліш), 1928, Ч. 9, стор. 57—80; Ч. 10, стор. 75—83.

Жук, Андрій: Вільне козацтво. „Український Скиталець“. Відень, 1922—1923, Ч. 24—43.

Жук, Андрій: Волинський записник Дм. Вітовського. „Український Прапор“, Берлін, 1927, Ч. 21.

Завадський, В.: Знадібки до історії І-ого українського полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького. „Дніпро“ — календар-альманах на 1928 р. Львів, 1927, стор. 113—116.

Завадська, В.: Спогади з одного дня в Київі. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1926, Кн. VI., стор. 116—121.

Заклинський, Мирон: У.С.С. під кінець 1917 р. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 17—22.

Заклинський, Мирон: Спомини про Івана Балюка. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, кн. IV., стор. 315—327.

Причинок до історії У.С.С. І. Балюк, старшина У.С.С.

Залізняк, Микола, др.: Моя участь в мирових переговорах в Берестю Литовському. В збірці „Берестейський мир“ стор. 45—142.

Зарицький, Володимир: Зпід Київа до Львова. „Літературно Науковий Вістник“, Львів, 1928, кн. XII., стор. 334—342.

Автор був комендантом одного з гарматніх полків С.С., який вислано з Наддніпрянщини на підмогу У.Г.А.

Затонський В.: Вир. З минулого. Переклад П. Пеца*). Харків, 1926, 16⁰, 56 стор.

Земик, Р. Інж. сотн. летун: Дещо про летунство У. Г. А. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 13—15.

Й. В.: Група Крукеничі підчас польської офензиви в травні 1919 р. (Уривки). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1926, стор. 78—83.

Ілащук, Василь, бул. ст. дес. У.Г.А.: На рідній землі в неволі. (В чотиролітні роковини здобуття Київа) „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 39/40, стор. 40—45; — Ч. 41/42, стор. 36—48; — Ч. 43/44, стор. 43—56.

*) З якої мови переклад, не подано.

Ілащук, Василь, бул. ст. дес. УГА.: III курінь 8 бриґади в наступі на Київ. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 16, стор. 15—16; — Ч. 17, стор. 9—10; Ч. 18, стор. 5—7.

Калічак, Ілько: Дрогобицький бунт. „Діло“, Львів, 1929, Ч. 152—155.

Каменський, Теофан: З днів відродження української державности. (Мої спомини про події в 1918 до 1929 роках). „Український Голос“. Вінніпеґ (Канада), 1928, Ч. 15—16.

Камінський: Боротьба з контрреволюцією в 1920 і 1921 році. Губ. Ч. К. на Чернигівщині. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 298.

Карач, Іван: Спомини з Бреннерпасу в пад. 1918. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Карманський, Петро: З великих днів. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.
Про переворот в Тернополі.

Катрич, Л.: З листопадових боїв. „Діло“, Львів, 1928, Ч. 152—155.

Кашицький, В.: Відступаючи (Спогади). „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 257.

Кедрин, Іван: Берестейський мир (Пригадка в 10-ті роковини). „Український Національний Календар“ на 1928 р. Перемишль, 1927, стор. (календар не сторонований).

Кедровський, В.: З другого всеукраїнського військового зїзду. „Літературно - Науковий Вістник“. Львів, 1923, кн. X., стор. 142—148.

Кедровський, В.: Перші дні большовицького панування. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1926, кн. II., стор. 120—130.

Кедровський, В: Повалення большевиками Російського Тимчасового Уряду і перехід влади на Україні до Центр. Ради. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1925, кн. І., стор. 29—45.

Кедровський, В.: Повстання проти гетьмана. (Уривок зі спогадів) „Літературно - Науковий Вістник“. Львів, 1928, кн. V., стор. 36—37; — кн. VI., стор. 126 132.

Кедровський, В.: 1917 рік. „Свобода“. Джерзи Сити (З. Д. Америки), 1928, Ч. 3.

К(едровський), В(олодимир): З часів розвалу. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, кн. VII/VIII. стор. 616—624.
Дотичить діяльности Ґен. Секретаря Військ. Діл — Порша.

Кедровський, Володимир: Мотовилівський бій (Памяти Федора Черника та Миколи Загаєвича) „Літературно - Науковий Вістник“, Львів, 1928, кн. XII., стор. 321—324.

К-ий, Б.: З під ринви на дощ. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 131—134.
Спомини з большевицького і польського полону.

К-к: Встановлення радвлади на півночі Полтавщини. Спогади селян с. Надежди, червоних партизан 1918—1921 р. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 256.

К-к, Р.: Уличні бої у Київі*). „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 6—10.

Козак, Маріян: Гетьман Павло і його рід (Історично-біоґрафічний нарис) „Поступ“, Львів, 1929, Ч. 5, стор. 159—168.

Козельський, Б. В.: Шлях зрадництва і авантур. (Петлюрівське повстанство). Переклала К. Сеник. (Харків) 1927, 8^0, 147 стор. Державне Видавництво України.

(Далі буде).

---

*) Ці спомини перепечатані в брошурі „За золотоверхий Київ“, виданій „Червоною Калиною“ в 1922 р.

ТІ ЩО ВІДІЙШЛИ...

Дня 5. червня 1926 р. помер на чеській клініці в Празі четар У.Г.А.

Д-р. Станислав Солтис

Небіщик народився 1890 р. в Купчі, повіт Камінка Струмилова. Після покінчення польської ґімназії в Золочеві зложив тамже 1913. р. іспит зрілости й записався на правничий виділ львівського університету. В часі світової війни воював Покійник в рядах 6. австр. 22. полку стрільців (краєвої оборони) двома наворотами на італійському боєвищі, де був важко ранений 1916. р.

Др. Ст. Солтис чет. У.Г.А. † 5. VI. 1926 р.

Листопадовий зрив застав його на відпустці в рідних сторонах. Вступивши з першого дня до Народньої Української Армії, покійний четар Солтис з питомою собі бадьорістю взявся за орґанізацію військових частин у Буську. Приділений відтак до І. Галицького Корпусу, перейшов Він з Українською Галицькою Армією весь крівавий шлях зпід Львова аж до Київа, приймав участь у всіх її невдачах і подвигах та переніс усі жахливі страждання до тифу включно. Після обезоруження знеможених останків У. Г. А. в травні 1920 р. опинився чет. Солтис в таборі в Тухолі. Звідти втік Він у жовтні 1920 р. до Чехословаччини та найшов приют в українському таборі в Ліберці, а згодом в Йозефові. Осінею 1921 р. виїхав до Праги, на покінчення перерваних війною студій. В травні 1926 р. осягнув покійник на чеському Карловому Університеті в Празі ступінь доктора прав, а два тижні опісля злюща шлункова недуга, яка від довшого часу нищила Його, воєнними невзгодинами та скитальчим лихоліттям ослаблене тіло, нагальним вибухом перетяла скоропостижно нитку Його трудячого життя.

З покійником зійшов у могилу тихий, щирий і многонадійний народній працівник, людина зразкових громадянських і рідких особистих чеснот.

Вже в ґімназії з[illegible]вляв Він сміливо завсігди й всюди свою приналежні[illegible]до українського народу, хоч це наражувало й[illegible]имокатолика, на великі прикрости та пересл[illegible]боку польських учителів. Як студент універ[illegible]итет[illegible]рав Він діяльну участь в українському громадському життю Золочівщини, а в часі визвольної боротьби віддався всеціло й беззастережно на службу свойому многострадальному народові, в якого воскресення вірив непохитно до послідного віддиху.

Від Редакції „Червоної Калини“

На порозі нового року Редакція „Червоної Калини“ хоче поділитися з Шановними Читачами кількома увагами про діяльність видавництва за минулий рік і на майбутнє.

І так: Минулого року Видавнича Кооператива „Червона Калина“ звернула всю свою увагу на приєднування нових членів та збільшення кількости сталих відбірців наших видань, щоби таким чином закріпити певні основи під розбудову Видавництва, зокрема устійнити та піднести висоту накладу книжки. Старання ці не були даремні, а осяги виявились надсподівані. Число членів за минулий рік майже подвоїлося, а в останніх місяцях ще помітніше зростало. Наслідки ясні: зацікавлення книжкою та попит на неї більшає. Це явище таке небувале у нас, а таке відрадне, каже передбачувати, що черговий рік ще буде щасливіший.

Зі зростом сталих покупців наших видань та з приростом нових членів збільшилася очевидячки і видавнича діяльність „Червоної Калини“ в порівнанні з попередніми роками. Минулого року випущено крім Календаря-Альманаху „Червоної Калини“ та малих календариків, яких наклад вповні розійшовся на протязі одного місяця, ще тринацять книжок, а саме: Купчинського ч. II. трильоґії „Перед навалою“, Дудка ч. II. і III. „Квіти і кров“ і „На Згарищах“, Шкрумеляка „Чета Крилатих“, Лопушанського „Перемога“ (в двох томах), Брилинського „Хресний Вогонь“, Богдана Лепкого „Зірка“ та Спомини Шухевича в пятьох томах. Коли порівняємо кількість випусків за 1927 і 1928 рр., то виявиться наглядно, що число їх подвоїлося, а то й потроїлося — значиться, з приростом членів та відбірців зростає і запотребування на книжку й поширюється тим самим діяльність Видавництва.

На черговий 1930 р. призначило Видавництво „Червона Калина“ до випуску: „Спомини“ през. Масарика, поважну книгу понад 30 аркушів друку великого формату, продовження „Споминів“ ґенерала Петрова (три до чотири томи), третій том повісти Купчинського „Вилітали Орли“ (яка задля недуги автора не могла вийти минулого року, так як було заповіджено) та Богдана Лепкого „Історію України в оповіданнях“, богато ілюстровану. Поза цим вже готовим пляном на 1930 р. Редакція „Червоної Калини“ веде переговори з поодинокими авторами відносно видання їх творів. Готовиться декілька споминів та повістей. Крім цього один з наших музиків працює над великим співаником, так дуже потрібним для наших хорів і для кожної української хати. Для піддержання сталого звязку з нашими читачами та систематичного збирання історичних матеріялів будемо продовжувати видавання і періодичного журналу „Літопис Червоної Калини“.

При цій нагоді просимо Шановних Авторів надсилати нам свої праці до друку, а всіх Читачів та Прихильників нашого Видавництва приєднувати нам співробітників, членів і передплатників та надсилати матеріяли і світлини.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 1. / Січень 1930.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві